J. de Rijk

Med. no. 299

DE LAND- EN TUINBOUW OP IJSSELMONDE

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT DEN HAAG BIBLIOTHEEK
SIGN: L 27 - 299
EX. NO: C
MLV:

Maart 1984

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LAND- EN TUINBOUW OP IJSSELMONDE
Rijk, J. de
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1984
78 p., tab., krt.

Dit rapport beschrijft de recente en te verwachten structurele ontwikkelingen van de land- en tuinbouw op IJsselmonde. In dit gebied gaat veel cultuurgrond verloren. De concurrentie om vrijkomende cultuurgrond is dan ook groot en de mogelijkheden de bedrijfsoppervlakte te vergroten gering. De verkaveling is in het algemeen slecht. De mogelijkheden om de huiskavel te vergroten - een essentieel belang van een glasbedrijf - zijn gering. De overgang op glastuinbouw van vollegrondsgroentebedrijven, waaronder veel economisch zwakke bedrijven, stagneert. De investeringsbereidheid is in het algemeen niet groot. De uitbreiding van het glasareaal is dan ook geringer dan men zou kunnen verwachten. Verwacht wordt dat de ontwikkeling in de komende jaren globaal een voortzetting zal zijn van die in de laatste vijf jaren.

Agrarische structuur/Herinrichting/IJsselmonde

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

		Blz.
INLEIDING		5
1.	ORIËNTATIE TEN AANZIEN VAN DE RUIMTELIJKE ONTWIKKELING VAN HET GEBIED	7
	1.1 Ligging	7
	1.2 Bevolking	7
	1.3 Bodemgebruik en bodemgesteldheid	8
	1.4 Ruimtelijke ordening	11
2.	BEDRIJVEN EN ARBEIDSKRACHTEN	18
	2.1 Hoofdberoeps- en nevenbedrijven en de ontwikkeling van het aantal	18
	2.2 Het type van de bedrijven	19
	2.3 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging	23
3.	DE CULTUURGROND	26
	3.1 Sterke vermindering van de beschikbare oppervlakte	26
	3.2 De bedrijfsgrootte	27
	3.3 Het grondverkeer en grondprijzen	30
	3.4 Rechtsvorm van het grondgebruik	31
	3.5 De verkaveling	32
	3.6 Ontsluiting en waterhuishouding	33
4.	DE PRODUKTIE	35
	4.1 Grondgebruik en produktiesamenstelling	35
	4.2 De tuinbouw	36
	4.3 De akkerbouw	46
	4.4 De rundveehouderij	47
	4.5 De intensieve veehouderij	49
	4.6 De omvang van de bedrijven	49
5.	DE TOEKOMSTIGE AGRARISCHE ONTWIKKELING	51
	5.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven	51
	5.2 De oppervlakte cultuurgrond en de bedrijfsoppervlaktestructuur	52
	5.3 De produktietakken	53
	5.4 De produktieomvang en de bedrijfsomvang- en bedrijfsstructuur	59
	5.5 De ontwikkeling in de deelgebieden	61

INHOUD (vervolg)

	Blz.
SAMENVATTING	63
SLOTBESCHOUWING	69
BIJLAGEN	71
LITERATUUR	75

Inleiding

De aanvraag voor een ruilverkaveling op IJsselmonde is in 1981 door de Centrale Cultuurtechnische Commissie in voorbereiding genomen. Een van de eerste fasen in de voorbereiding is het opstellen van een landbouwstructuuradvies. Hierin wordt een beschrijving gegeven van de agrarische structuur, worden de knelpunten in het functioneren aangegeven en worden de wensen van de landbouw ten aanzien van de toekomstige inrichting geformuleerd. De Landinrichtingsdienst, die met de coördinatie van de planvorming is belast, heeft het Landbouw-Economisch Instituut verzocht om na te gaan hoe de agrarische structuur op IJsselmonde eruit ziet en hoe deze zich ontwikkelt.

Hiertoe is in dit rapport een analyse gemaakt van de veranderingen in de afgelopen jaren en wordt globaal aangegeven welke veranderingen in de komende jaren te verwachten zijn. Dit heeft betrekking op de belangrijkste elementen van de agrarische structuur, te weten het aantal bedrijven en arbeidskrachten, de oppervlakte cultuurgrond en het gebruik hiervan, de produktieomvang en - samenstelling. De agrarische produktie op IJsselmonde bestaat voor het grootste gedeelte uit een zeer gevarieerd pakket van tuinbouwprodukten, zodat hier naar verhouding veel aandacht aan besteed is. Alvorens in te gaan op de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw worden in hoofdstuk één enkele kenmerken naar voren gehaald van de omgeving waarin de land- en tuinbouw hier functioneert: de ontwikkeling van de bevolking en de ruimtelijke ordening.

Bij deze studie is gebruik gemaakt van gegevens van de landbouwtellingen van 1976 en 1981. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie die apart voor deze studie in het gebied is verzameld, te weten informatie over de ligging van de bedrijven in de deelgebieden, over de indeling in beroepsgroepen, opvolgingssituatie e.d. Voorts is gebruik gemaakt van gegevens uit landbouwtellingen uit andere jaren die gepubliceerd zijn door het Centraal Bureau voor de Statistiek en betrekking hebben op heel IJsselmonde.

1. Orientatie ten aanzien van de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied

1.1 Ligging

Het eiland IJsselmonde laat wat betreft de intensiteit en de veelzijdigheid van de economische ontwikkeling de andere Zuidhollandse eilanden ver achter zich. Havenpenetratie werd gevolgd door uitbreiding van woongebieden in Rotterdam-Zuid en steeds meer woonforensen vestigden zich in de van oudsher agrarische dorpen. Nieuwe verkeersverbindingen en nutsvoorzieningen hielden gelijke tred met deze ontwikkeling. Als gevolg hiervan is de oppervlakte cultuurgrond er in de laatste 25 jaar meer dan gehalveerd. Het "vroegere" landschap is nog slechts in het middengebied terug te vinden.

Het landinrichtingsgebied omvat niet het gehele eiland IJsselmonde doch slechts de delen met nog een duidelijk agrarisch karakter; de gebieden aansluitend aan de stedelijke bebouwing zijn doorgaans buiten het landinrichtingsgebied gehouden (zie kaart 1). Voor studiedoeleinden zijn evenwel ook agrarische gebieden aansluitend aan de bebouwing meegenomen. Hierdoor wordt in dit rapport gesproken over het "landinrichtingsgebied" (waarmee het gebied binnen de blokgrens wordt aangeduid) en het "studiegebied" (waarmee het grotere gebied wordt aangegeven).

Het landinrichtingsgebied ligt in de gemeenten Rotterdam, Poortugaal, Rhoon, Barendrecht, Ridderkerk, Hendrik-Ido-Ambacht, Heerjansdam en Zwijndrecht.

In overleg met de opdrachtgever tot deze verkenning zijn voor de analyse en de rapportering in het landinrichtingsgebied 5 deelgebieden onderscheiden, namelijk Poortugal, Rhoon, Barendrecht, Rijsoord en Hendrik-Ido-Ambacht. Naast deze 5 deelgebieden in het landinrichtingsgebied, onderscheidt het ruimere studiegebied nog het grondgebruik in de noordelijke rand (een smalle strook tegen de bebouwing van Rotterdam-Zuid aan), de westelijke rand en de oostelijke rand.

1.2 Bevolking

De regio, waarbinnen de landbouw hier functioneert, bevat grote bevolkingsconcentraties, met name Rotterdam, Ridderkerk en Zwijndrecht.

De bevolkingstoeneming loopt sterk uiteen. Het inwonertal van Rotterdam is in de laatste tien jaren sterk verminderd. Daartegenover staat een sterke groei van de bevolking van Poortugaal, Rhoon en vooral Barendrecht. Over de laatste vijf jaren echter is de groei van deze gemeenten met uitzondering van Hendrik-Ido-Ambacht sterk afgenomen; in Hendrik-Ido-Ambacht is ze juist toegenomen.

Tabel 1.1 Inwonertal en bevolkingstoeneming in de IJsselmonde-gemeenten

	Gemiddelde bevolkingstoeneming per 1000 inwoners per jaar		Bevolking per 1-1-'83
	1973-1978	1978-1983	
Gemeente Rotterdam	-18	-11	558.832
Gemeente Poortugaal	22	19	22.271
Gemeente Rhoon	25	24	7.513
Gemeente Barendrecht	33	28	18.234
Gemeente Ridderkerk	3	8	47.108
Gemeente Hendrik-Ido-Ambacht	5	27	17.548
Gemeente Heerjansdam	9	2	3.357
Gemeente Zwijndrecht	32	2	39.795
IJsselmonde	-12	-6	714.658
Provincie Zuid-Holland	2	5	3.129.913
Nederland	8	6	

Uit de tabel blijkt duidelijk dat de bevolking van IJsselmonde exclusief Rotterdam in de afgelopen tien jaren - en ook nog in de laatste vijf jaren - veel sterker is toegenomen dan provinciaal en landelijk.

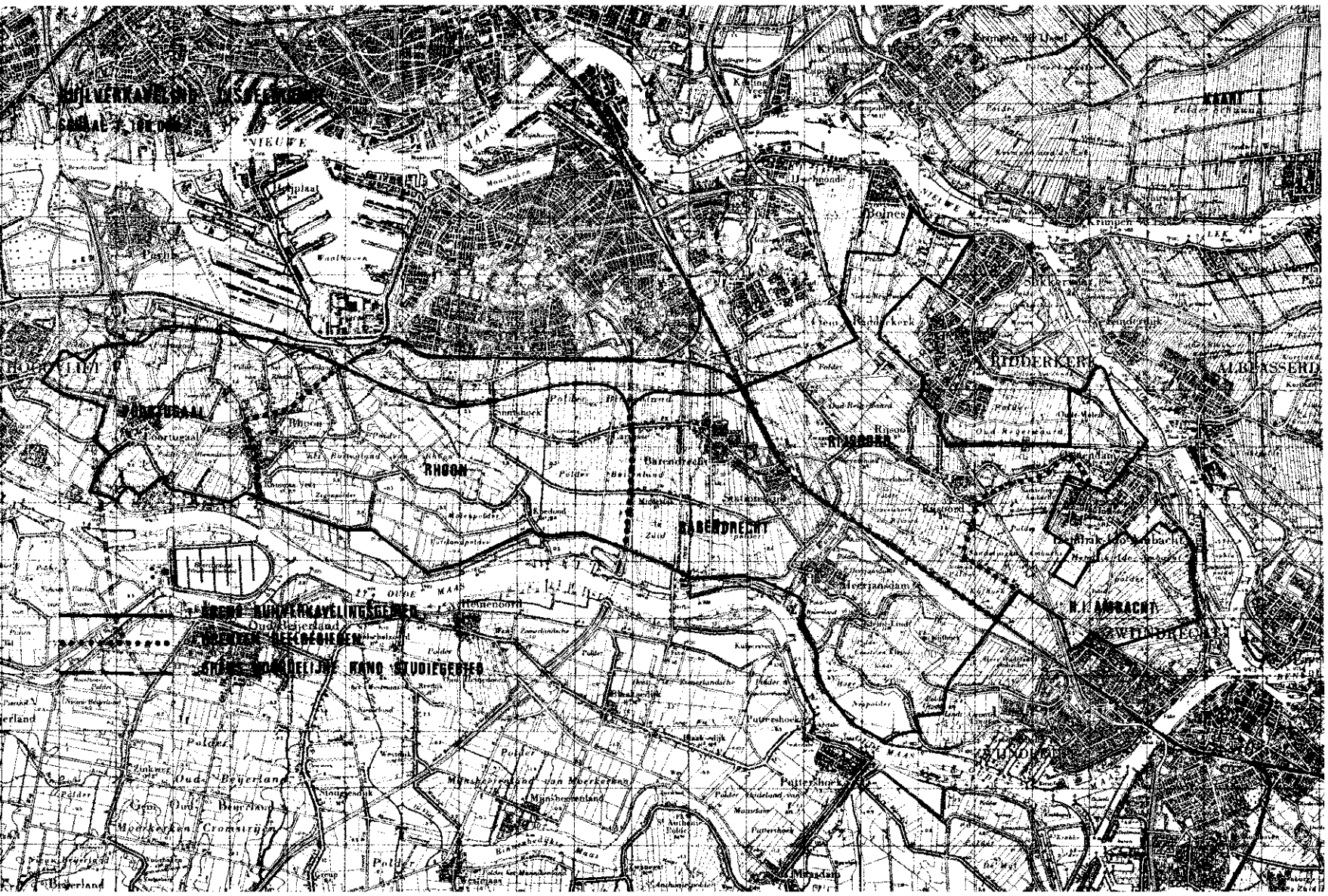
De bij het studiegebied betrokken gemeenten met uitzondering van Rotterdam en Zwijndrecht zijn als verstedelijkte plattelandsgemeenten te beschouwen 1), waar minstens een derde van de mannelijke beroepsbevolking uit allochtone woonforensen bestaat.

1.3 Bodemgebruik en bodemgesteldheid

Volgens de CBS-Bodemstatistiek was in 1979 nog ongeveer de helft van de oppervlakte in het studiegebied cultuurgrond in de ruime zin van het woord 2). In 1970 was dit nog ruim twee derde.

1) Volgens de CBS-indeling naar urbanisatiegraad, die onderscheid maakt in plattelandsgemeenten, verstedelijkte plattelandsgemeenten en gemeenten met een stedelijk karakter (zoals Zwijndrecht).

2) Deze gegevens over de cultuurgrond komen niet geheel overeen met die van de CBS-landbouwtellingen: bij de bodemstatistieken is de definitie van cultuurgrond ruimer. Zo wordt de kadastrale oppervlakte cultuurgrond incl. landbouwwegen, erven, sloten e.d. geteld, terwijl bij de landbouwtellingen bedrijven met minder dan 10 sbe niet worden geteld en de cultuurgrond bovendien in gemeten maat (d.w.z. naar beteelbare oppervlakte) wordt weergegeven. Zo registreerde de landbouwtelling 1979 4918 ha cultuurgrond in gemeten maat.

RHOON
RIDDERKERK
BARENDRECHT
ALBLASSERDAM
ZWIJNDRECHT
Oud Beijerland
Mijnsheerenland
Puttershoek
Barendrecht
Ridderkerk
Rhoon
Albrandswaard

Tabel 1.2 Bodemgebruik in de IJsselmonde-gemeenten exclusief Rotterdam

	Kadastrale oppervlakte (ha) per 1 - 1 -	
	1970	1979
Cultuurgrond	7.547	5.665
Bebouwde kom	1.443	1.705
Wegen	255	879
Open water	860	835
Industrieterrein	218	633
Bouwterrein	181	227
Groenvoorzieningen	374	934
Totaal	10.878	10.878

Vooral de oppervlakte aan groenvoorzieningen (plantsoenen, sportterreinen, natuurgebied, recreatiegebied), wegen en industrieterrein is in de laatste tien jaren sterk toegenomen. Deze toeneming gaat altijd ten koste van de oppervlakte cultuurgrond. Uit vergelijking valt overigens af te leiden, dat in de laatste 5 jaar de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond trager is geweest dan daarvoor.

De bodem bestaat overwegend uit kalkrijke poldervaaggronden. Plaatselijk komen andere profielen voor zoals kalkarme poldervaaggronden (langs en tussen oeverwallen van Waal en Devel en bij Poortugaal) en drechtvaaggronden (Zwijndrechtse Waard). Het merendeel van de gronden is in gebruik als bouw- en tuinland. Dit geeft al aan dat de gronden op IJsselmonde voor de akkerbouw en tuinbouw zeer goed geschikt zijn. Een ruim bouwplan is mogelijk.

1.4 Ruimtelijke ordening

De vier bestuursniveaus rijk, provincie, Rijnmond en gemeente hebben ten aanzien van de ruimtelijke ordening elk een eigen verantwoordelijkheid. Op rijksniveau worden de ideeën over de gewenst geachte ruimtelijke ontwikkeling vastgelegd in nota's, zoals de "Derde Nota over de Ruimtelijke Ordening" (waar de Verstedelijkingsnota en de "Nota Landelijke Gebieden" deel van uitmaken) en in schema's, zoals de structuurschema's Landinrichting, Natuur- en Landschapsbouw, Openluchtrecreatie, Verkeer en Vervoer.

Op provinciaal niveau worden deze ideeën uitgewerkt in streekplannen, zoals de streekplannen Rijnmond en Zuid-Holland-Zuid. De gemeenten zijn, met het streekplan als belangrijk uitgangspunt, verplicht voor de buiten de bebouwde kom(men) gelegen gronden bestemmingsplannen te maken (de z.g. bestemmingsplannen buitengebied).

1.4.1 Rijksbeleid

Het rijksbeleid - vastgelegd in de Verstedelijkingsnota uit 1976 - geeft aan stadsvernieuwing hoge prioriteit. De bevolkingsoverloop uit de steden wordt beperkt. Voor de uitbreiding van de steden worden plaatsen benut die door het openbaar vervoer een directe relatie hebben. In de stadsgewesten Rijnmond en de Drechtsteden wordt de noodzaak van de bouw van nieuwe woningen bijna geheel door bestaande plannen gedekt. Als bouwlocaties op IJsselmonde met indicatieve betekenis voor na 1990 worden genoemd: Rhoon, Poortugaal (beide bij de metro) en Smitshoek/Barendrecht-West (in aansluiting aan het stadsgewestelijke openbaar vervoersnet). Voor deze locaties is nadere studie en afweging nodig in regionale plannen.

De regering spreekt zich in de Nota Landelijke Gebieden (uit 1977) uit voor een randstadgroenstructuur en voor een gecoördineerde toepassing van het beschikbare instrumentarium voor de inrichting en het beheer van het landelijke gebied in de Randstad. Met name noemt zij daarbij de landinrichting, de planningsprocedure openluchtrecreatie en het instrumentarium betreffende de bufferzones. Gezien de sterke druk op het landelijke gebied ter plaatse, heeft de regering een gedeelte van Oost-IJsselmonde als bufferzone aangewezen. Als gevolg hiervan kunnen hier dus, in het kader van het bufferzonebeleid, gronden worden aangekocht.

Volgens het structuurschema Landinrichting komt IJsselmonde om de volgende redenen voor herinrichting in aanmerking:
- verbetering van de inrichtingssituatie is uit een oogpunt van achterstanden in inkomen en werkomstandigheden urgent;
- wegens de ligging binnen de stedelijke invloedssfeer (verstedelijkingsbeleid en openluchtrecreatiebeleid);
- wegens de grote disharmonie tussen het huidige landschap en de functies ervan.

Volgens het structuurschema Openluchtrecreatie wil de overheid extra steun verlenen aan de totstandkoming van een nieuw recreatiegebied op IJsselmonde. Een belangrijk gedeelte van de voor het stadsgewest Rotterdam benodigde ca. 3500 ha nieuw in te richten recreatiegebied kan daarmee vóór 1995 worden gerealiseerd.

In het structuurschema Verkeer en Vervoer wordt een net van wegen en railverbindingen aangegeven, waaraan binnen een periode van 25 jaar naar verwachting behoefte zal of kan ontstaan. Uit deze formulering gecombineerd met de verslechterde financiële situatie, is op te maken dat realisering van deze voorzieningen vooreerst hoogst onzeker is. Ze betreffen met betrekking tot IJsselmonde de aanleg van nieuwe tunnels, weg-verbredingen en -capaciteitsverhogingen en de aanleg van vrije bus- of trambanen van en naar Rotterdam.

1.4.2 Provinciaal beleid en Rijnmondbeleid

Het zuidoostelijk gedeelte van het landinrichtingsgebied IJsselmonde valt binnen het streekplan Zuid-Holland-Zuid, namelijk de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht, Heerjansdam en Zwijndrecht. Dit streekplan is in 1982 vastgesteld. Voor IJsselmonde is hieruit van belang:

- het bedrijfsterrein Kijfhoek (+ 70 ha) en de landschappelijke inpassing daarvan (eveneens + 70 ha);
  Over het bedrijfsterrein wordt een studie gemaakt. De animo van het bedrijfsleven wordt minder, realisering is dan ook op korte termijn onwaarschijnlijk;
- de inrichting van de Hendrik-Ido-Ambachtpolder (tussen Hendrik-Ido-Ambacht en Zwijndrecht). De bedoeling is hier naast uitbreiding van woningbouw en recreatieve inrichting + 100 ha tuinbouw te handhaven. Een claim van 60 ha ten behoeve van recreatie is als "hard" te beschouwen;
- de rivierarm Devel als recreatiezone;
- de Hoge Nespolder, waarbij geheel aan recreatie wordt gedacht. Het uiterste zuiden wordt reeds recreatief gebruikt en is buiten het landinrichtingsproject gehouden, het midden is reeds opgespoten t.b.v. recreatie, wat betreft het uiterste noorden is deze bestemming niet als "hard" te beschouwen.

Voor het overige (de gemeenten Rotterdam, Poortugaal, Rhoon, Barendrecht en Ridderkerk) valt IJsselmonde binnen het streekplan Rijnmond. Het streekplan uit 1974 wordt herzien. In 1979 is de "Regionale Structuurvisie IJsselmonde" uitgebracht, in 1982 de "Integrale herziening streekplan Rijnmond" 1). Voor IJsselmonde is hieruit van belang de uitgesproken voorkeur voor:

- het openhouden en de recreatieve inrichting van bufferzone Oost-IJsselmonde (in eerste instantie gaan de gedachten uit naar een recreatieve zone ten oosten van Barendrecht en langs de Waal) en een bufferzone in West-IJsselmonde (bebossing ten noorden van Rhoon en Poortugaal);
- mogelijkheden voor bouwlokaties t.b.v. Rotterdam buiten IJsselmonde, eventueel met een additionele uitbreiding van Barendrecht (afronding van Barendrecht-West);
- mogelijkheden voor verruiming van de tuinbouw onder glas in het resterende agrarische gebied. In de polder Nieuw-Reijerwaard moet de vestiging van nieuwe glasbedrijven mogelijk worden gemaakt;
- het opleggen van zo min mogelijk beperkingen aan agrarische activiteiten in het resterende gebied. Wel wordt in geval van intensieve veehouderij gedacht aan het slechts toestaan ervan bij reeds bestaande bedrijven met inachtname van milieuhygiënische voorwaarden. Ten behoeve van een optimale agrarische bedrijfsvoering zal voor IJsselmonde op korte termijn een plan voor landinrichting worden opgesteld.

1) Naar verwachting zal de Rijnmondraad het nieuwe streekplan in 1984 vaststellen.

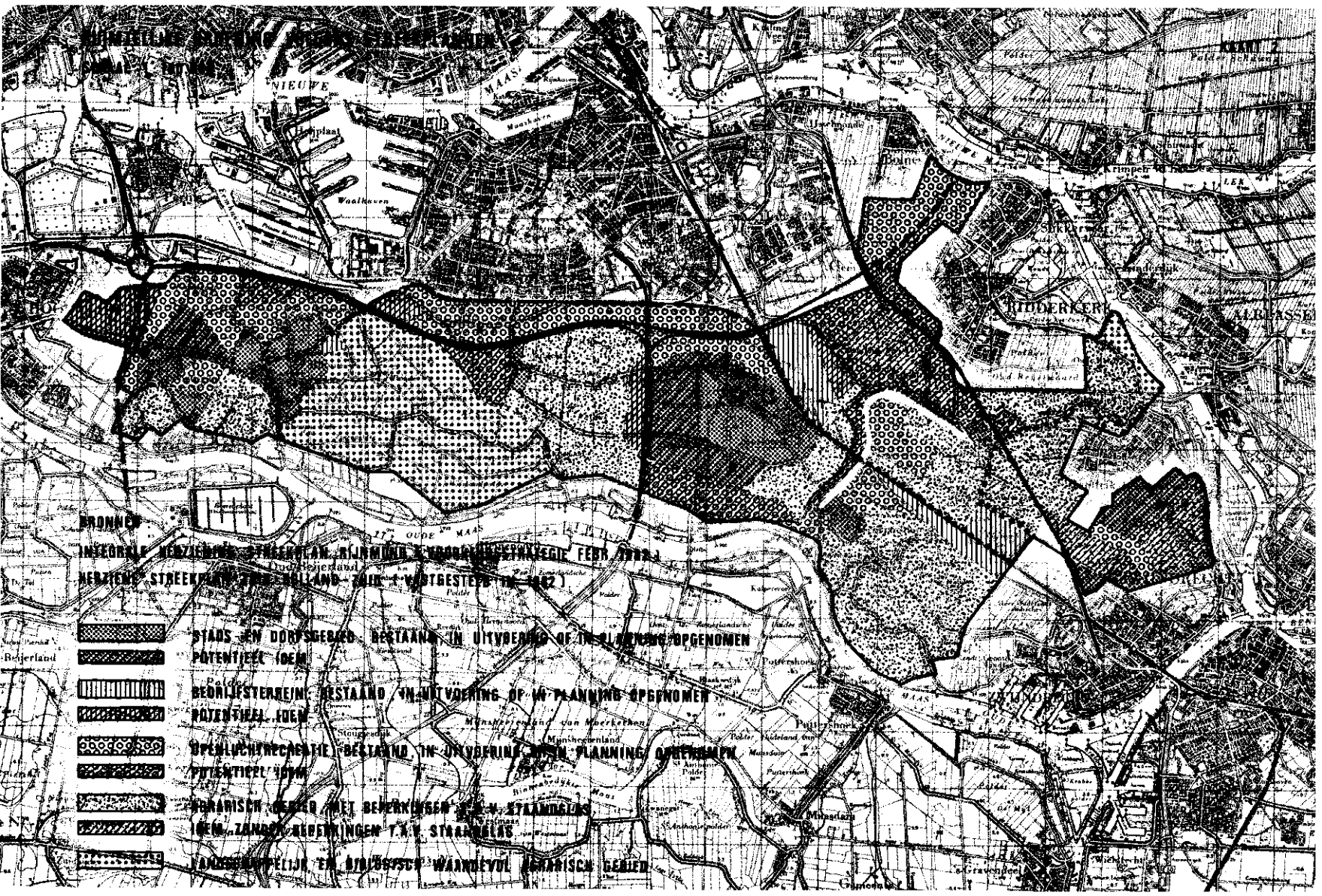
Belangrijk voor de Landinrichting is dat in beide streekplannen het gebied tussen Zwijndrecht, Barendrecht, Ridderkerk en Hendrik-Ido-Ambacht is aangegeven als bufferzone. Dit gebied is nu nog overwegend agrarisch gebied. Deze aanwijzing tot bufferzone betekent dat het een overwegend extensieve inrichting dient te krijgen, gericht op landbouw, recreatie, natuur en landschap. Vestiging van nieuwe glastuinbouwbedrijven zal hier niet mogen. Uitbreiding (of vernieuwing) op bestaande glastuinbouwbedrijven zal wel zijn toegestaan: op zuivere glastuinbouwbedrijven tot een omvang van 2 ha glas en op bedrijven van het Barendrechtse type tot 0,5 ha glas.

De bestemming van de gronden op IJsselmonde, zoals die in de twee streekplannen is aangegeven, is weergegeven in kaart 2 en tabel 1.3.

Tabel 1.3 Ruimtelijke bestemming van het landinrichtingsgebied IJsselmonde

Bestemming	Totale kadastrale oppervl.		Verdeling (%) per deelgebied				
	ha	%	Poortugaal	Rhoon	Barendrecht	Rijsoord	H.I. Ambacht
Agrarisch gebied:							
- zonder beperkingen 1)	360	5	-	-	-	12	26
- met beperkingen 1)	2140	32	20	28	42	29	48
- waardevol landschap	990	15	-	58	-	2	-
Recreatiegebied:							
- concreet 2)	830	13	32	-	12	17	3
- potentieel	640	10	4	3	9	23	6
Stads- en dorpsgebied:							
- concreet 2)	640	10	21	6	18	1	-
- potentieel	370	6	5	-	12	-	17
Bedrijfsterreinen:							
- concreet 2)	350	5	-	1	7	14	-
- potentieel	280	4	18	4	-	2	-
Totaal	6600	100	100	100	100	100	100

1) T.a.v. staand glas
2) Bestaand, in uitvoering of in planning.
Bronnen: Streekplan Zuid-Holland-Zuid en Integrale herziening streekplan Rijnmond (beide uit 1982).

KAART 2
BRONNEN
INTEGRALE HERZIENING STREEKPLAN RIJNMOND (STRUCTUURSCHETSVISIE FEBR. 1974)
HERZIENING STREEKPLAN ZUID-HOLLAND-ZUID 1 (UITGESTELD TOT 1982)
STADS EN DORPSGEBIED BESTAAND IN UITVOERING OF IN PLANNING OPGENOMEN
POTENTIEEL IDEM
BEDRIJFSTERREIN BESTAAND IN UITVOERING OF IN PLANNING OPGENOMEN
POTENTIEEL IDEM
OPENLUCHTRECREATIE BESTAAND IN UITVOERING OF IN PLANNING OPGENOMEN
POTENTIEEL IDEM
AGRARISCH GEBIED MET BEPERKINGEN T.A.V. STAANDPLAATS
IDEM ZONDER BEPERKINGEN T.A.V. STAANDPLAATS
LANDSCHAPPELIJK EN BIOLOGISCH WAARDEVOL AGRARISCH GEBIED

Ruim de helft (52%) van de totale oppervlakte van het landinrichtingsgebied heeft de bestemming agrarisch gebied. Bovendien blijft 20% vooralsnog agrarisch gebied, dat evenwel voor een andere bestemming gereserveerd wordt (openluchtrecreatiegebied, dorpsuitbreiding, bedrijfsterrein). In de komende 10 jaar zullen deze gronden welhaast zeker agrarisch blijven. Dit betekent dat voorlopig 72% van de totale oppervlakte agrarisch gebruikt zal worden. Voorts is er nog een gedeelte recreatiegebied, stads- en dorpsgebied en bedrijfsterrein dat wel als zodanig is aangegeven, maar dat momenteel nog in agrarisch gebruik is. Het agrarisch gebruik is evenwel sterk overwegend aan beperkingen onderhevig. Dit betreft met name de uitbreiding van staand glas.

Het agrarische gebied waarvan aangeduid is dat het potentieel een andere bestemming krijgt is 1290 ha groot, het gebied dat aangeduid is als agrarisch gebied en een waardevol landschap heeft is 990 ha groot, verder heeft 2140 ha agrarisch gebied beperkingen in de uitoefening van de landbouw (dit heeft vooral betrekking op de nieuw-vestiging van glasbedrijven).

Het is duidelijk dat van deze streekplannnen een grote onzekerheid uit kan stralen. Enerzijds doordat wel vrij omvangrijke aanspraken voor bestemmingsveranderingen worden geuit, terwijl niet duidelijk is hoe "hard" deze zijn en in welk tempo deze gerealiseerd zullen worden. Anderzijds ook door het karakter van het streekplan. Dit heeft namelijk slechts de taak om beleid uit te stippelen. Alleen gemeentelijke bestemmingsplannen hebben een bindend karakter ten aanzien van bestemming en gebruik van gronden. De consequenties van het beleid uitgestippeld in de beide streekplannen voor de bestaande agrarische bedrijven zijn dan ook nog niet volledig te overzien.

2. Bedrijven en arbeidskrachten

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling van het aantal bedrijven en arbiedskrachten. In dit verband komen ook de leeftijd van de bedrijfshoofden en de opvolgingssituatie aan de orde. De bedrijven worden onderscheiden in hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven. Tevens wordt ingegaan op het bedrijfstype.

2.1 Hoofdberoeps- en nevenbedrijven en de ontwikkeling van het aantal

In 1981 waren er in het studiegebied IJsselmonde 440 hoofdberoepsbedrijven en 159 nevenbedrijven. 1) De hoofdberoepsbedrijven vormen de belangrijkste groep: op deze bedrijven hangt het inkomen van het eigen agrarische bedrijf af. Deze groep is hier relatief groot (73%), gezien ook de ligging nabij grote woonconcentraties 2). Ze heeft 83% van de oppervlakte cultuurgrond.

Tabel 2.1 Aantallen bedrijven naar beroepsgroepen en deelgebieden

Deelgebieden	Hoofdberoeps-bedrijven		Neven-bedrijven		Alle bedrijven	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Poortugaal	45	35	25	19	70	54
Rhoon	79	66	22	25	101	91
Barendrecht	91	83	27	25	118	108
Rijsoord	135	126	27	26	162	152
Hendrik-Ido-Ambacht	96	84	21	21	117	105
Noord-rand	14	14	3	6	17	20
West-rand	7	6	11	15	18	21
Oost-rand	49	26	20	22	69	48
Totaal	516	440	156	159	672	599

1) Bijlage 1 geeft een toelichting op deze indeling.
2) Zo was dit in de gebieden Overbetuwe-Oost, Amstelland en Groenraven respectievelijk 65%, 64% en 53%, in Midden-Delfland daarentegen 83%. Deze verschillen worden ook beïnvloed door andere verhoudingen in de aantallen bedrijven naar bedrijfstype.

In de periode 1976-1981 is het aantal hoofdberoepsbedrijven afgenomen van 516 tot 440, ofwel met gemiddeld 3,1% per jaar (het totale aantal bedrijven is met 2,3% per jaar verminderd, even snel als in Zuid-Holland). Het aantal hoofdberoepsbedrijven vermindert dus wel in een hoog tempo, maar niet extreem. Niettemin is het verhoogd door de aankoop van gronden (in de meeste gevallen gehele bedrijven en in mindere mate gedeelten van bedrijven) door de overheid ten behoeve van gemeentelijke uitbreiding, aanleg of verbreding van wegen, e.d. 1).

In deze periode verdwenen 90 hoofdberoepsbedrijven: 57 bij beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden, 21 door beroepsverandering van (jongere) bedrijfshoofden 2) en 12 door overige oorzaken (voornamelijk hervestiging elders). In ongeveer eenkwart van de gevallen dat een hoofdberoepsbedrijf verdween, is grond door de overheid aangekocht. Dit kwam vooral voor in de Oost-rand van het studiegebied en - in mindere mate - het deelgebied Barendrecht. Anderzijds kwamen er 14 hoofdberoepsbedrijven bij (waaronder gevallen van hervestiging in het gebied door tuinders met een voormalig bedrijf in en buiten het gebied).

Beroepsbeëindiging is dus de belangrijkste oorzaak van het verdwijnen van bedrijven. In 53% van de gevallen van beroepsbeeindiging verdween het bedrijf. Enkele bedrijven werden niet door een zoon of schoonzoon, maar door een "vreemde" voortgezet.

Weliswaar waren de bedrijven die verdwenen zijn gemiddeld kleiner dan de voortgezette bedrijven, maar er zijn ook grotere bedrijven verdwenen. Bovendien zijn er ook in 1981 nog steeds kleine bedrijven. Het verdwijnen van bedrijven is dus niet uitsluitend een kwestie van bedrijfsgrootte, al speelt dit aspect een belangrijke rol.

Het aantal nevenbedrijven is in deze jaren niet afgenomen. Er werden namelijk iets minder nevenbedrijven opgeheven dan er uit de hoofdberoepsgroep of door stichting bijkwamen. Deze groep is vooral van belang vanwege de oppervlakte cultuurgrond die ze heeft, min of meer in "concurrentie" met de hoofdberoepsbedrijven. Ongeveer tweederde van de personen met een nevenbedrijf behoort tot de actieve beroepsbevolking (C-bedrijven volgens bijlage 1). Hiervan is het grootste gedeelte door het hoofdberoep reeds nauw verbonden met de land- en tuinbouw, zoals handelaren in land- en tuinbouwprodukten, loonwerkers, tuinarbeiders, detailverkopers van tuinbouwprodukten.

2.2 Het type van de bedrijven

Mede uit ruimtelijk oogpunt is het van belang bedrijfstypen te onderscheiden. Per bedrijfstype worden immers om goed te kunnen

1) Er zijn in deze periode ook wel aankopen gedaan die nog geen zichtbaar effect hadden, doordat het bedrijfshoofd voorlopig deze aangekochte grond kon blijven gebruiken.
2) Voor een gedeelte gedwongen door faillissement.

functioneren verschillende ruimtelijke voorwaarden gesteld (b.v. met betrekking tot de gebouwen, de verkaveling of de inrichting van het gebied). Bovendien variëren de aanknopingspunten voor een multifunctioneel ruimtegebruik.

De bedrijfstypen op IJsselmonde waren reeds onderwerp van een uitvoerige studie door Ir. J.S. Buurma (LEI). In het onderhavige rapport wordt meestal volstaan met 8 bedrijfstypen. In feite zijn er méér bedrijfstypen. Deze indeling is dan ook een compromis. Ingedeeld is op grond van de relatieve betekenis gemeten in standaardbedrijfseenheden 1) van de op het bedrijf voorkomende produktietakken:

- zuivere glasbedrijven (waaronder een champignonbedrijf): minstens 80% voor glastuinbouw en/of champignonteelt;
- overwegend glasbedrijven: 60-80% voor glastuinbouw;
- fruitbedrijven (waaronder enkele boomkwekerijen): minstens 60% voor fruitteelt en/of boomkwekerij;
- spruitkoolbedrijven: minstens 60% voor spruitenteelt;
- overige tuinbouwbedrijven (meest zomergroenten, gecombineerd met spruitkool en glastuinbouw): minstens 60% voor volle-grondszomergroenten;
- gemengde bedrijven (meest combinaties van akkerbouw met spruitkool) en enkele intensieve veehouderijbedrijven: minder dan 60% voor tuinbouw, minder dan 60% voor akkerbouw en rundveehouderij;
- rundveebedrijven: minstens 60% voor rundveehouderij;
- akkerbouwbedrijven: minstens 60% voor akkerbouw.

Tabel 2.2 Bedrijven naar bedrijfstype

	Aantal hoofdberoepsbedrijven		Aantal nevenbedrijven	
	1976	1981	1976	1981
Zuivere glasbedrijven	100	104	6	3
Overwegend glasbedrijven	77	71	7	7
Fruitbedrijven	22	17	13	11
Spruitkoolbedrijven	45	49	13	16
Overige tuinbouwbedrijven	138	101	36	35
Gemengde bedrijven	59	30	18	11
Rundveebedrijven	27	22	40	45
Akkerbouwbedrijven	48	46	23	31
Totaal	516	440	156	159

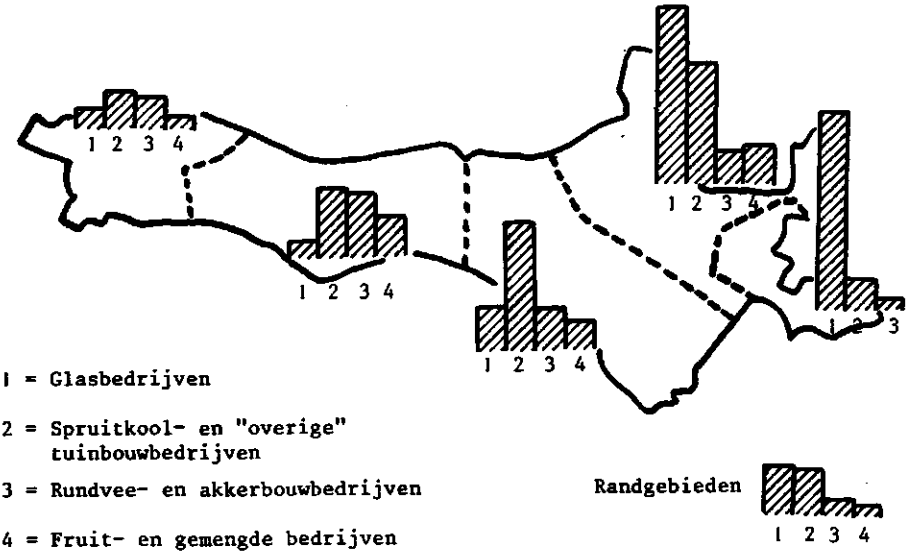
1) In bijlage 1 is dit begrip nader omschreven.

De aantallen glasbedrijven en "overige" tuinbouwbedrijven vormen een ruime meerderheid (in 1981 63%). Een verschil tussen deze groepen is evenwel dat het aantal glasbedrijven in de periode 1976-1981 nagenoeg gelijk is gebleven, maar het aantal "overige" tuinbouwbedrijven sterk is verminderd. Ook het aantal gemengde bedrijven verminderde opvallend.

De groep zuivere glasbedrijven neemt toe ten koste van de groepen overwegend glasbedrijven en "overige" tuinbouwbedrijven. De groep spruitkoolbedrijven heeft meest verschuivingen te zien naar en vanuit de groep "overige" tuinbouwbedrijven en - in mindere mate - gemengde bedrijven. Onder de spruitentelers zijn er overigens relatief veel met een nevenberoep. Deelbouw van spruiten komt nog slechts sporadisch voor. Van de groep "overige" tuinbouwbedrijven wordt een belangrijk gedeelte glasbedrijf, eventueel met witloftrek in de winter. Uit de groep gemengde bedrijven worden vele bedrijven akkerbouwbedrijf, spruitkoolbedrijf, "overig" tuinbouwbedrijf of rundveebedrijf.

De nevenbedrijven geven een geheel ander beeld. Hier vormen de rundveedrijven het grootste gedeelte, gevolgd door de "overige" tuinbouwbedrijven en de akkerbouwbedrijven.

Kaart 3 Hoofdberoepsbedrijven naar type per deelgebied in 1981

Tabel 2.3 Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype in 1976	1976 totaal	Bedrijfstype in 1981								
		zuivere glasbedrijven	overw. glasbedr.	fruitbedr.	spruitkoolbedr.	overige tuinb. bedr.	gem. bedrijven	rundveebedr.	akkerbouwbedr.	verdwenen
Zuivere glasbedrijven	100	77	9	-	-	1	-	-	-	13
Overwegend glasbedrijven	77	17	44	-	-	8	-	-	-	8
Fruitbedrijven	22	-	-	15	-	-	-	-	-	7
Spruitkoolbedrijven	45	-	1	-	26	11	1	-	-	6
Overige tuinbouwbedrijven	138	6	15	2	11	72	4	-	1	27
Gemengde bedrijven	59	1	-	-	6	5	18	5	15	9
Rundveebedrijven	27	-	-	-	1	-	2	17	-	7
Akkerbouwbedrijven	48	-	-	-	-	1	4	-	30	13
1976-'81 bijgekomen		3	2	-	5	3	1	-	-	
1981 totaal		104	71	17	49	101	30	22	46	

Er bestaan grote verschillen in de verdeling van het aantal bedrijven naar type tussen de deelgebieden (zie ook bijlage 4). Naarmate men meer oostelijker komt, treft men meer glasbedrijven aan. In Poortugaal en Rhoon zijn in aantal de spruitkool- en "overige" tuinbouwbedrijven en de rundvee- en akkerbouwbedrijven het belangrijkste, in Barendrecht de spruitkool- en "overige" tuinbouwbedrijven, in Rijsoord en in de randgebieden de glasbedrijven en de spruitkool- en "overige" tuinbouwbedrijven en in Hendrik-Ido-Ambacht de glasbedrijven.

2.3 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging

In 1981 werkten op de 440 hoofdberoepsbedrijven 816 vaste, mannelijke arbeidskrachten. Dit aantal verminderde jaarlijks met ruim 25 man. De gemiddelde vaste, mannelijke arbeidsbezetting per 100 bedrijven was in 1981 185 man, in 1976 183 man.

Afgezien van losse en vrouwelijke arbeidskrachten, is 48% van de bedrijven éénmansbedrijf, 12% vader-zoonbedrijf, 20% eveneens tweemansbedrijf en heeft eveneens 20% een grotere arbeidsbezetting. Eénmansbedrijven zijn er relatief weinig onder de zuivere glasbedrijven en veel onder de rundvee- en akkerbouwbedrijven. De vaste arbeidsbezetting is dan ook gemiddeld het hoogst op de zuivere glasbedrijven en het laagst op de rundvee- en akkerbouwbedrijven. De spruitkool- en "overige" tuinbouwbedrijven nemen wat dit betreft een tussenpositie in.

Tabel 2.4 Vaste, mannelijke arbeidskrachten op de bedrijven

	1976	1981	Index
Bedrijven	516	440	85
Bedrijfshoofden	588	500	85
Zoons	155	141	91
Overige gezinsleden	4	3	75
Overige arbeidskrachten	199	172	86
Alle arbeidskrachten	946	816	86

De voorgaande beschrijving van het aantal arbeidskrachten en de arbeidsbezetting heeft alleen betrekking op de regelmatig op de bedrijven werkzame mannelijke arbeidskrachten. Daarnaast zijn er ook losse arbeidskrachten en vrouwelijke arbeidskrachten. Het totale arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (AJE) ligt naar schatting ruim 10% hoger.

Tabel 2.5 Gemiddelde vaste, mannelijke arbeidsbezetting per bedrijfstype in 1981

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal bedrijven	Aantal arbeidskrachten	
		totaal	per bedrijf
Zuivere glasbedrijven	104	246	2,4
Overwegend glasbedrijven	71	135	1,9
Fruitbedrijven	17	28	1,7
Spruitkoolbedrijven	49	100	2,0
Overige tuinbouwbedrijven	101	175	1,7
Gemengde bedrijven	30	45	1,5
Rundveebedrijven	22	29	1,3
Akkerbouwbedrijven	46	58	1,3
Totaal	440	816	1,9

Het aandeel van vreemde arbeidskrachten in de vaste arbeidsbezetting is in de periode 1976-1981 gelijk gebleven. Wel is het gedeelte van de vreemde arbeidskrachten dat op glasbedrijven werkt sterk toegenomen (van 43% tot 61%) en op "overige" tuinbouwbedrijven sterk verminderd (van 29% tot 16%).

Tabel 2.6 Leeftijdsopbouw en opvolgingssituatie

Leeftijd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijfshoofden van minstens 50 jaar in 1981		
	1976		1981				
	aantal	%	aantal	%	met opvolger 1)	opvolging onbekend	zonder opvolger (met ha)
tot 40 jaar	117	22	96	22			
40 - 50 jaar	135	27	131	30			
50 - 60 jaar	148	29	131	30	51(15)	28	52(398)
60 jaar e.o.	116	22	82	18	35(13)	4	43(360)
Totaal	516	100	440	100	86(28)	32	95(758)

1) Tussen haakjes waarvan met meer dan 1 opvolger.

Er zijn, vergeleken met gebieden waar rundveehouderij- en akkerbouwbedrijven in de meerderheid zijn, relatief veel jongere bedrijfshoofden. Ten opzichte van vijf jaar geleden is het percentage jongere bedrijfshoofden ook iets toegenomen.

Van de bedrijfshoofden van minstens 50 jaar heeft 40% een opvolger in de eigen familiekring. Meestal is dit een zoon of schoonzoon. Wanneer bovendien de bedrijven waarop de opvolging nu onzeker is worden verdeeld in dezelfde verhouding als waarin er wel of geen opvolger is, heeft 47% een opvolger. Dat is iets meer dan het percentage bedrijven dat in de afgelopen periode bij beroepsbeëindiging door een familielid werd voortgezet.

Een derde van de oudere bedrijfshoofden heeft méér dan één opvolger. Vooral op glasbedrijven komt dit voor. Dit betekent in het algemeen dat de opvolging beter verzekerd is dan op de bedrijven met maar één opvolger. Dat dit wel eens tot splitsing van het bedrijf of anderszins tot twee bedrijven leidt, komt wel voor maar is lang niet altijd het geval. In 1976 en in 1981 waren er ook bedrijven die door "gebroeders" worden geleid.

Tabel 2.7 Bedrijven, bedrijfshoofden en opvolgingssituatie in 1981 per hoofdbedrijfstype

	Aantal bedrijven/bedrijfshoofden				Percentage zonder opvolger
	totaal	tot 50 jaar	50 jaar en ouder		
			met opvolger	zonder opvolger	
Glasbedrijven	175	97	46	32	18
Spruitkoolbedrijven	49	25	14	10	20
"Overige"tuinbouwbedrijven	101	49	21	31	31
Fruit- en gemengde bedr.	47	19	15	13	28
Rundvee- en akkerbouwbedrijven	68	37	5	26	38
Totaal	440	227	101	112	26

Onder de glastuinders, de rundveehouders en de akkerbouwers zijn relatief veel jongere bedrijfshoofden, onder de fruitkwekers en de bedrijfshoofden met een gemengd bedrijf relatief veel oudere bedrijfshoofden. Mede doordat de verhoudingen wat betreft de opvolging per bedrijfstype sterk uiteenlopen, is het percentage (begrepen op het totale aantal bedrijven) oudere bedrijfshoofden zonder aangewezen opvolger verreweg het hoogst onder de rundveehouders en de akkerbouwers en ook relatief hoog onder de bedrijfshoofden met een "overig" tuinbouwbedrijf, daarentegen laag onder de glastuinders en de bedrijfshoofden met een spruitkoolbedrijf.

3. De cultuurgrond

In dit hoofdstuk staat de cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven centraal. Aan de orde komen het verloop van deze oppervlakte cultuurgrond, de verdeling over de bedrijven, het grondverkeer, de rechtsvorm van het grondgebruik, de verkaveling, de ontsluiting en de waterhuishouding.

3.1 Sterke vermindering van de beschikbare oppervlakte

In 1981 besloeg de totale oppervlakte van alle bedrijven ± 5000 ha, de oppervlakte cultuurgrond in kadastrale maat 4834 ha en in gemeten maat 4663 ha 1). In het vervolg wordt - tenzij nadrukkelijk anders vermeldt - de oppervlakte in gemeten maat in beschouwing genomen.

Tabel 3.1 Ha cultuurgrond van hoofdberoeps- en nevenbedrijven per deelgebied

	Hoofdberoepsbedrijven		Nevenbedrijven		Alle bedrijven		
	1976	1981	1976	1981	1976	1981	index
Poortugaal	419	335	104	102	523	437	83,6
Rhoon	1211	1148	148	143	1359	1291	95,0
Barendrecht	1022	931	98	146	1120	1077	96,2
Rijsoord	1033	829	119	106	1152	935	81,2
H.I.Ambacht	357	283	90	118	447	401	89,7
Noord-rand	105	92	19	25	124	117	94,4
West-rand	63	65	55	44	118	109	92,4
Oost-rand	404	200	90	96	494	296	60,0
Totaal	4614	3883	723	780	5337	4663	87,4

1) Gemeten maat is de oppervlakte beteelbare grond (paden en voren inbegrepen). De kadastrale maat omvat behalve de oppervlakte gemeten maat, nog de oppervlakte van de sloten en de niet-verharde wegen, welke de beteelbare oppervlakte doorsnijden en begrenzen. Voor de totale oppervlakte van de bedrijven komen hier nog bij de oppervlakte van de bedrijfsgebouwen, erven, tuin voor eigen gebruik, bos, grienden, wegen, sloten breder dan 4 meter, enz.

De in het studiegebied IJsselmonde geregistreerde oppervlakte cultuurgrond nam in de periode 1976-1981 met jaarlijks gemiddeld 2,7% af. Dat is veel sneller dan in Zuid-Holland (1,0%) en ook iets sneller dan in de periode 1971-1976 (2,2%). In de allerlaatste jaren ging de vermindering evenwel weer trager. Jaarlijks is dus over de gehele periode 1976-1981 gemiddeld 135 ha cultuurgrond uit de registratie verdwenen.

De uit de registratie verdwenen cultuurgrond is hoofdzakelijk aan de landen tuinbouw onttrokken (een gedeelte bleef - niet geregistreerde - cultuurgrond). Mede uit tabel 1.2 is af te leiden dat vooral is onttrokken voor wegverbindingen, groenvoorzieningen, industrieterrein en woningbouw.

Vooral in de deelgebieden Poortugaal, Rijsoord en de oostelijke rand is de hier geregistreerde oppervlakte cultuurgrond flink verminderd. Overigens ligt niet alle grond van de in een bepaald deelgebied geregistreerden ook in dit deelgebied. Dit verklaart bijvoorbeeld waarom de vermindering in het deelgebied Barendrecht relatief zo klein is.

De vermindering van de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven is iets sneller gegaan dan de vermindering van het aantal bedrijven. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf, maar vooral per in deze periode voortgezet bedrijf 1) is dan ook iets afgenomen, wat vrij uitzonderlijk is. Een remmende invloed van stedelijke ontwikkelingen op het verloop van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte, zoals die volgens sommige auteurs (Munton in 1974 en Elzinga en Sparenburg in 1975) zou bestaan, is hierin te onderkennen. Zo is de oppervlakte van voortgezette bedrijven in deze periode ruim 100 ha minder geworden.

3.2 De bedrijfsgrootte

Een belangrijk gedeelte van de cultuurgrond wordt zaaiklaar gehuurd. De redenen voor het zaaiklaar huren zijn vooral de "krapte" aan grond en de vruchtwisselingseisen van de gewassen die bij uitstek op zaaiklaar gehuurd land worden geteeld (voor 98% spruitkool). Het zijn vooral bedrijven die over weinig "eigen" grond beschikken die deze - vrij intensieve - gewassen hebben.

Vooral bedrijfshoofden met een spruitkoolbedrijf en een "overig" tuinbouwbedrijf huren zaaiklaar land, en vooral akkerbouwers en personen met een niet-agrarisch hoofdberoep verhuren zaaiklaar land. In 1981 werd door geregistreerden in het studiegebied ± 715 ha zaaiklaar gehuurd. Hiervan was ± 524 ha gehuurd van geregistreerden in het gebied, ± 100 ha buiten IJssselmonde (vooral in de Hoekse Waard, N.W. Brabant en op Flakkee) en ± 90 ha niet geregistreerd, maar wel in het gebied.

Uit tabel 3.2 is af te leiden dat de "kern" van het gemiddelde spruitkoolbedrijf maar 7,4 ha is (bij een gebruiksoppervlakte

1) Zie de bijlagen 3 en 5.

Tabel 3.2 Oppervlakte in gebruik en "kern" van de bedrijven in 1981

	Naar gebruik		Zaaiklaar gehuurd		Zaaiklaar verhuurd		"Kern" van de bedrijven	
	bedr.	ha	bedr.	ha	bedr.	ha	bedr.	ha
Hoofdberoepsbedr.:								
tot 2 ha	146	173	9	7	8	7	177	203
2 - 5 ha	102	335	31	69	6	20	99	314
5 - 15 ha	106	1015	47	199	24	117	78	693
15 - 30 ha	60	1261	21	168	19	108	58	1241
30 e.m. ha	26	1099	10	133	10	41	28	1149
Totaal	440	3883	118	576	67	293	440	3600
glasbedrijven	175	380	26	53	10	9	175	336
spruitkoolbedr.	49	647	37	297	4	13	49	363
"overige" tuinbouw-bedrijven	101	539	33	129	5	5	101	415
akkerbouwbedr.	46	1186	8	48	27	185	46	1323
overige bedr.	69	1132	14	49	21	81	69	1164
Nevenbedrijven	159	780	23	139	57	231	159	872
Alle bedrijven	599	4663	141	715	124	524	599	4472

van 13,2 ha) en van het "overig" tuinbouwbedrijf 4,1 ha in plaats van ruim 5,3 ha. Het gemiddelde akkerbouwbedrijf is daarentegen 3 ha groter (29 ha) dan de gebruiksoppervlakte.

De eigenlijke bedrijfsoppervlaktestructuur is dan ook anders dan inclusief het zaaiklaar gehuurde land. Vooral de groep bedrijven van 5 tot 15 ha beduidend kleiner zonder het bijgehuurde land. Vooral de "kern" van spruitkoolbedrijven en "overige" tuinbouwbedrijven is dus veel kleiner. Voor vele van deze bedrijven is evenwel zaaiklaar huren van land min of meer een voorwaarde om te kunnen bestaan. Er zijn zelfs spruitkoolbedrijven die uitsluitend zaaiklaar gehuurde grond hebben.

In het vervolg wordt - tenzij dit nadrukkelijk anders is vermeld - de gebruiksoppervlakte de bedrijfsoppervlakte genoemd.

Een beoordeling van de bedrijfsoppervlakte is uiteraard pas mogelijk in relatie met de bedrijfstypen. Het meest intensieve grondgebruik hebben de "zuivere" glasbedrijven. Ook onder deze bedrijven zijn er evenwel vele die te weinig grond hebben. Zo hebben 83 van de 104 zuivere glasbedrijven minder dan 2 ha (32 zelfs minder dan 1 ha), terwijl voor een nieuwe vestiging uitgegaan wordt van een benodigde bruto-oppervlakte van 2,5 ha 1) en een kavel-

1) Zie bladzij 11 van de nota "Grondverwerving voor de glastuinbouw d.m.v. onteigening in Zuid-Holland" van augustus 1980.

Tabel 3.3 Hoofdberoepsbedrijven naar type en oppervlakte in 1981

Bedrijfstype	Aantal bedrijven							Hectaren	
	totaal	tot 1 ha	1-2 ha	2-5 ha	5-15 ha	15-30 ha	30 e.m. ha	totaal	gem.
Zuivere glasbedrijven	104	32	51	20	1	-	-	164	1,6
Overwegend glasbedrijven	71	9	22	28	11	1	-	216	3,0
Fruitbedrijven	17	-	2	1	13	1	-	166	9,8
Spruitkoolbedrijven	49	-	2	7	24	14	2	647	13,2
Overige tuinbouwbedrijven	101	4	21	43	26	7	-	539	5,3
Gemengde bedrijven	30	1	1	2	9	11	6	565	18,8
Rundveebedrijven	22	1	-	-	10	8	3	400	18,2
Akkerbouwbedrijven	46	-	-	1	12	18	15	1186	25,8
Totaal	440	47	99	102	106	60	26	3883	8,8

grootte van 1,5 ha wel als minimum wordt beschouwd voor een modern, gespecialiseerd glasbedrijf 1).

Ook een meerderheid van de rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven heeft een te kleine bedrijfsoppervlakte voor een gunstige uitgangspositie (stel minstens 20 ha, respectievelijk 40 ha) in deze produktierichtingen. De akkerbouwbedrijven hebben daarbij evenwel het voordeel door intensievere gewassen te telen de produktieomvang te kunnen vergroten.

Het gemiddelde van de spruitkoolbedrijven en de rundveebedrijven is in de afgelopen periode fors toegenomen 2), in tegenstelling tot dat van de andere bedrijfstypen. De "overige" tuinbouwbedrijven zijn zelfs gemiddeld niet onaanzienlijk kleiner geworden. Het is ook een veeg teken dat de akkerbouwbedrijven, die voor de akkerbouw meestal reeds niet groot waren, gemiddeld gelijk zijn gebleven.

3.3 Het grondverkeer en grondprijzen

Bij het grondverkeer kunnen drie categorieën genoemd worden waar de vrijkomende grond vandaan komt.

De eerste categorie betreft de vrijkomende grond bij bedrijven die opgeheven worden. Bij de opheffing houdt men weliswaar vaak nog enige grond aan, maar het grootste gedeelte van de grond wordt afgestoten.

De tweede categorie betreft de verkleiningen van bedrijven die blijven bestaan. Hier kunnen diverse motieven aan ten grondslag liggen, zoals onteigening, vrijwillige verkoop of verpachting. Ook het zaaiklaar verhuren kan als een oorzaak van het grondverkeer worden gezien voorzover men dit het ene jaar wel doet en het andere jaar de grond weer zelf gebruikt. Het grondverkeer door verkleiningen wordt gemeten door de bedrijfsoppervlakte in het ene jaar te vergelijken met de bedrijfsoppervlakte in het andere jaar. Een gedeelte van het grondverkeer blijft hiermee buiten beschouwing, aangezien tegenover verkleiningen ook vergrotingen gestaan kunnen hebben. We meten dus slechts het saldo.

De derde categorie betreft de overdracht van bedrijven aan een vreemde. Een aparte categorie betreft de overdracht van gehele bedrijven aan zoons. Aangezien hier evenwel nauwelijks sprake is van vrijkomen van grond wordt dit grondverkeer door overdracht van vader op zoon buiten beschouwing gelaten.

De in deze 3 categorieën te zamen vrijgekomen cultuurgrond is ca. 1300 ha geweest, ofwel $\pm$ 25% van de oppervlakte cultuurgrond in het begin van deze periode. Op IJsselmonde was de mate waarin grond van gebruiker wisselt veel omvangrijker dan in de meeste ruilverkavelingsgebieden. Zo was dit in Walcheren over dezelfde

1) Zie bladzij 139 van de "Nota Glastuinbouw 1981-1985" van februari 1981.
2) Wat de spruitkoolbedrijven betreft, mede onder invloed van de belangrijke extensivering in deze periode van de oogst van spruiten door mechanisering.

Tabel 3.4 De omvang van het grondverkeer x) in de periode 1976-1981

Categorie	Ha
Bij opheffing van het bedrijf	550
Door bedrijfsverkleiningen	710
Bij overdracht van gehele bedrijven aan vreemden	42
Totaal	1302

x) Exclusief overdracht van gehele bedrijven aan familieleden.

periode 12%, in Midden-Delfland over 1972-1977, in Driebruggen over 1969-1974 en op Oost-Flakkee over 1967-1972 13 tot 15%, in Groenraven over 1975-1980 en op IJsselmonde-West over 1971-1976 18 à 19%. De oorzaken hiervan zijn de onttrekkingen aan de landbouw en de gebruikswisselingen in verband met zaaiklaar huren.

Van de ± 1300 ha vrijgekomen grond is 42 ha overgenomen in de vorm van gehele bedrijven, 366 ha is gebruikt voor vergroting van gecontinueeerde hoofdberoepsbedrijven en hebben nieuwe vestigingen en nevenbedrijven beslag gelegd op 220 ha. De rest (ongeveer de helft) is niet meer geregistreerd als agrarische cultuurgrond. Deze grond heeft hoofdzakelijk een niet-agrarische bestemming gekregen.

Uit deze analyse van het grondverkeer blijkt dat de mogelijkheden voor bedrijfsvergroting op IJsselmonde gering zijn. Gemiddeld genomen was er zelfs geen bedrijfsvergroting. Veel grond gaat weg voor een niet-agrarische bestemming. Er wordt vrij veel grond in gebruik genomen door "nieuwe" bedrijven (voor een belangrijk gedeelte door personen die elders hun bedrijf kwijtraakten voor een niet-agrarische bestemming).

De grondprijzen liggen op IJsselmonde gemiddeld genomen dan ook op een hoog niveau en behoren na het Westland tot de hoogste in Zuid-Holland. Sedert 1978 zijn weliswaar ook hier de prijzen van los land iets gedaald, maar in de allerlaatste jaren (sedert begin 1981) zijn ze min of meer stabiel gebleven 1). Ook voor zaaiklaar huurland worden hoge prijzen geboden. Er is dus niet alleen tussen de landbouw en andere bestemmingen een sterke concurrentie om grond, maar ook binnen de landbouw.

3.4 Rechtsvorm van het grondgebruik

Op IJsselmonde wordt 64% van de oppervlakte cultuurgrond door de gebruikers gepacht. Dat is een hoog percentage, mede door het zaaiklaar huren van land. Zo is dit in Zuid-Holland 43%. Op de hoofdberoepsbedrijven is gemiddeld 65% gepacht.

1) Afgeleid uit de nota "Grondprijsontwikkeling per regio" van de Commissie Beheer Landbouwgronden van 8 februari 1982.

Ruim de helft (52%) van het gepachte land wordt gepacht van particulieren die geen agrariër zijn, 28% van overheid en instellingen, 20% van agrariërs (waarvan de helft van ouders of schoonouders).

Tussen de deelgebieden zijn de verschillen in de eigendom-pachtverhouding vrij klein, tussen de bedrijfstypen zeer groot. Zo hebben de zuivere glastuinders gemiddeld 70% van hun grond in eigendom, de fruittelers 64%, de overwegend glastuinders 45%, de zomergroentetelers 42% 1), de bedrijfshoofden met een gemengd bedrijf 38%, de landbouwers 28% en de spruitentelers slechts 22%. In hoeverre het al dan niet hebben van voldoende eigendomsgrond het bedrijfstype en de ontwikkeling daarvan beïnvloedt, is niet aan te geven.

3.5 De verkaveling

Aan de verkaveling worden uiteenlopende eisen gesteld. Zo is het voor glasbedrijven niet alleen belangrijk dat de (huis)kavel niet te klein is en voldoende ruimte biedt voor een verdere uitbreiding van het glasareaal, maar ook dat de perceelsvorm een gunstige lengte-breedteverhouding heeft (zie Bijkerk in "Bedrijfsontwikkeling" van september 1977). De produktiviteit van kapitaal, van energie en van arbeid is immers hoger per m2 glasoppervlakte naarmate het bedrijf groter is en naarmate de perceelsvorm gunstiger is.

Ook voor de bedrijven met zowel glas als vollegrondsgroenten en voor vollegrondsgroentebedrijven zijn de huiskavel- en de genoemde aspecten daarvan - belangrijk, mede met het oog op een eventuele verdere ontwikkeling van het bedrijfstype. Daarnaast is voor de rundveebedrijven een grote huiskavel voor een moderne, rationele bedrijfsvoering van zeer groot belang, terwijl het tevens een goede uitgangspositie vormt voor de verdere bedrijfsontwikkeling.

Belangrijk is dus waarvóór men de grond gebruikt. Voor de akkerbouwers, de fruittelers en de spruitentelers is van groot belang dat de kavels groot zijn met een goede vorm en een goede ontsluiting en de afstand tot de kavels niet groot.

De verkavelingssituatie van een bedrijf is namelijk van invloed op de benodigde arbeids- en machineuren die voor transport- en veldwerkzaamheden nodig zijn. Omdat juist de arbeidskosten sterk stijgen, is het noodzakelijk dat de hoeveelheid arbeidstijd per hectare verminderd wordt.

De verkaveling op IJsselmonde is in het algemeen ongunstig, vooral als gevolg van de doorsnijding door wegen. Van invloed op de verkaveling is ook dat een belangrijk gedeelte van de bedrijfshoofden grond voor één jaar huurt.

1) Oorspronkelijk hebben deze bedrijven overwegend eigendomsgrond gehad, schaalvergroting ging echter meestal gepaard met bijpachten of bijhuren van land.

Tabel 3.5 Bedrijven naar type en aantal kavels x)

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal		Ha per kavel	Aantal bedrijven met .... kavel(s)		
	be-drij-ven	kavels per bedr.		1	2-4	5 e.m.
Zuivere glasbedrijven	104	1,3	1,3	84	20	-
Overwegend glasbedr.	71	1,9	1,6	37	33	1
Fruitbedrijven	17	2,6	3,8	3	14	-
Spruitkoolbedrijven	49	5,2	2,5	2	22	25
Overige tuinbouwbedr.	101	2,7	2,0	34	51	16
Gemengde bedrijven	30	5,4	3,5	2	11	17
Rundveebedrijven	22	5,7	3,2	1	9	12
Akkerbouwbedrijven	46	6,5	4,0	-	11	35
Totaal	440	3,3	2,7	163	171	106

x) Volgens de landbouwtelling 1979.

Van de zuivere glasbedrijven heeft 81% één kavel, van de overwegend glasbedrijven heeft reeds bijna de helft meerdere kavels. De fruitbedrijven en de "overige" tuinbouwbedrijven hebben gemiddeld 2,5 à 3 kavels, de spruitkoolbedrijven, rundveebedrijven en akkerbouwbedrijven 5 à 6 kavels. Vaak ligt het land meer dan 2 km van huis.

3.6 Ontsluiting en waterhuishouding

Ten gevolge van schaalvergroting en specialisatie vindt de aan- en afvoer van hulpstoffen en produkten steeds frequenter en in grotere hoeveelheden plaats. Ieder bedrijfsgebouw behoort daarom aan een verharde weg te liggen, terwijl ook veldkavels goed ontsloten moeten zijn.

Plaatselijk vertoont de ontsluiting volgens de adviesnota ex artikel 32 van de ruilverkavelingswet gebreken, zoals uit verkeerstechnisch oogpunt slechte aansluitingen op andere wegen, zeer smalle bermen, steile op- en afritten, te "diepe" kavels van glasbedrijven.

De gewenste ontsluiting hangt namelijk nauw samen met de aard van het grondgebruik. De kleinschalige structuur van de glastuinbouw vraagt een veel dichter wegennet dan de akkerbouw of de rundveehouderij. De glasbedrijven liggen evenwel gedeeltelijk verspreid.

Het gebied (onder het waterschap IJsselmonde) is verdeeld in 6 bemalingseenheden met een oppervlakte variërend van 70 ha tot 3400 ha. De drooglegging (de afstand van het polderpeil tot het maaiveld) is in het algemeen goed. Het opbrengend vermogen van de grond en de oogstzekerheid is evenwel ook afhankelijk van de detailontwatering (drainage, greppels). Deze is minder gunstig. De ontwatering van 14% van de oppervlakte is zowel voor akkerbouw als voor weiland goed, van 54% matig en van 22% slecht 1).

De wateraanvoer gebeurt voornamelijk vanuit de Oude Maas en vanuit de Noord. Met ingang van 1981 is het zuiveringsschap "Hollandse Eilanden en Waarden" belast met het waterkwaliteitsbeheer.

1) Bron: Adviesnota ex artikel 32 van de ruilverkavelingswet.

4. De produktie

In dit hoofdstuk komt de produktie aan de orde. Alvorens hierop in te gaan, wordt stilgestaan bij het hiermee samenhangend grondgebruik en de totale produktieomvang.

Wat de produktieomvang betreft, dient er op te worden gewezen dat deze wordt gemeten in standaardbedrijfseenheden 1) aan de hand van de, bij de landbouwtellingen in mei, geregistreerde gewassen en gewassengroepen. Ten aanzien van een aantal teelten (zoals witloftrek, dubbelteelten, plantenopkweek, potplanten, waspeen, boomteelt) schieten deze tellingen te kort om exact de produktieomvang vast te stellen. Dit betekent dat aan het aantal sbe geen absolute waarde moet worden toegekend 2). Het is niettemin bruikbaar om verhoudingen aan te duiden.

4.1 Grondgebruik en produktiesamenstelling

Van de cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven op IJsselmonde wordt 48% voor akkerbouw, 19% als grasland en 33% voor tuinbouw gebruikt. De nevenbedrijven hebben relatief meer grasland (36%).

Tabel 4.1 Het grondgebruik (arealen in ha)

	Grasland		Akkerbouw x)		Tuinbouw		Totaal	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Hoofdberoepsbedrijven:								
Poortugaal	175	129	133	105	111	101	419	335
Rhoon	230	166	705	691	276	291	1211	1148
Barendrecht	184	108	497	448	341	375	1022	931
Rijsoord	164	91	452	344	417	394	1033	829
H.I.Ambacht	10	8	161	129	186	146	357	283
Noord-rand	18	16	45	38	42	38	105	92
West-rand	14	14	37	38	12	13	63	65
Oost-rand	78	68	179	61	147	71	404	200
Totaal	873	600	2209	1854	1532	1429	4614	3883
Nevenbedrijven	273	280	323	315	127	185	723	780
Alle bedrijven	1146	880	2532	2169	1659	1614	5337	4663

x) Inclusief enig braakland.

1) Zie voor een toelichting bijlage 1.
2) Zo kan het aantal sbe voor sommige gewassen in de tuinbouw wel tot de helft hoger zijn dan hier is berekend.

In Poortugaal en in de oostelijke rand is relatief veel grasland (39%, resp. 34%), in Rhoon en in de westelijke rand veel bouwland (60%), terwijl de tuinbouw qua oppervlakte hoog scoort in Hendrik-Ido-Ambacht en Rijsoord (52%, resp. 47%). De verhouding in Barendrecht komt dicht bij het gemiddelde voor IJselmonde.

Vergeleken met 1976 is het gedeelte grasland gedaald en het gedeelte tuinland gestegen. In oppervlakte is evenwel ook het tuinland verminderd, en wel op de hoofdberoepsbedrijven met $\pm$ 100 ha.

In de periode 1976-1981 is de agrarische produktie (gemeten in sbe) met gemiddeld 1,2% per jaar toegenomen. Dat is weliswaar minder dan in Zuid-Holland (2,0%), maar IJsselmonde heeft relatief veel meer cultuurgrond verloren dan Zuid-Holland (zie paragraaf 3.1).

Tabel 4.2 De produktieomvang (in sbe) per produktietak

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1976		1981		1976		1981	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Tuinbouw x)	63174	78	69582	83	4177	59	6534	69
Akkerbouw	11705	14	10380	12	1444	21	1427	15
Rundveehouderij	5768	7	3792	4	1279	18	1284	13
Intens.veehouderij	610	1	549	1	125	2	293	3
Totaal	81257	100	84303	100	7025	100	9538	100

x) Hier ondergewaardeerd, o.a. exclusief witloftrek en onderschatting dubbelteelten.

De gezamelijke produktieomvang van de hoofdberoepsbedrijven is nog minder toegenomen (0,7% per jaar). Dat deze niet is verminderd, is uitsluitend te danken aan de tuinbouw, welke in omvang met 2,0% per jaar groeide. De omvang van de akkerbouw, de rundveehouderij en de intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven liep namelijk terug.

De gezamelijke nevenbedrijven zijn dus meer gegroeid, deze bedrijven hebben evenwel - in tegenstelling tot de gezamelijke hoofdberoepsbedrijven - ook méér grond dan vijf jaar geleden.

4.2 De tuinbouw

In de tuinbouw worden vele produktietakken onderscheiden. Op IJsselmonde zijn evenwel maar drie hoofdtakken belangrijk, namelijk de vollegrondsgroenteteelt, de glastuinbouw en de fruitteelt.

Op de hoofdberoepsbedrijven is de oppervlakte fruitteelt in de afgelopen periode fors teruggelopen, de oppervlakte vollegrondsgroente iets teruggelopen en de oppervlakte glastuinbouw iets toegenomen.

Tabel 4.3 De betekenis van de tuinbouwtakken

Hectaren	Hoofdberoepsbedrijven		Nevenbedrijven	
	1976	1981	1976	1981
Glastuinbouw	112	119	4	4
Fruitteelt in de open grond	202	156	20	27
Groenteteelt in de open grond	1200	1139	73	113
Boomteelt in de open grond	11	9	4	2
Bollenteelt in de open grond	0	0	0	18
Overige tuinbouw 1)	7	6	26	21
Tuinbouw totaal	1532	1429	127	185

1) Tuinbouwzaden en bloemen.

Een belangrijke stimulans voor de tuinbouw op IJsselmonde is de centraal gelegen, zeer goed geoutilleerde veiling Zuid-Holland Zuid te Barendrecht 1). Deze veiling had in 1981 een omzet van ruim 170 miljoen gulden en was daarmee de zesde veiling in Nederland in volgorde van omzet. Op deze veiling worden - voor overigens een veel groter gebied dan IJsselmonde - groenten en fruit verhandeld. Van de omzet komt ongeveer eenderde van IJsselmonde. De bloemenkwekers op IJsselmonde veilen elders, o.a. in Berkel en Aalsmeer.

De belangrijkste produkten naar opbrengst in guldens van de veiling te Barendrecht zijn spruiten, komkommers, tomaten en witlof. De omzet van deze vier produkten was in 1981 de helft van de totale omzet, met spruiten ver aan de top 2).

Een redelijke omzet aan vollegrondsgroente op een veiling heeft vaak een positief effect op de algehele prijsvorming.

1) Deze veiling kwam einde 1975 tot stand bij de fusie van de veilingen van Barendrecht, Rotterdam, Vierpolders, Zwijndrecht, Oud-Beijerland en Fijnaart.
2) De omzet van spruiten was in 1981 18% van de totale omzet en in 1976 zelfs 21%.

4.2.1 De glastuinbouw

Van de 440 hoofdberoepsbedrijven hebben er 245 tuinbouw onder glas. Hierbij valt op dat men, ook al heeft men glas, hier doorgaans niet volledig op gespecialiseerd is. Wel is er een trend waarneembaar in de richting van specialisatie op glastuinbouw.

Tabel 4.4 Hoofdberoepsbedrijven met glas en gemiddeld areaal glas naar bedrijfstypen

	Aantal bedrijven				Areaal (ha) glas			
	totaal		met glas		totaal		per bedrijf met glas	
	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81
Zuivere glasbedrijven	100	104	100	104	62	74	0,62	0,71
Overwegend glasbedr.	77	71	77	71	28	30	0,37	0,42
"Overige" tuinbouwbedr.	138	101	84	64	20	14	0,24	0,21
Spruitkoolbedrijven	45	49	6	4	1	1	0,16	0,38
Overige bedrijven	156	115	3	2	1	0	0,11	0,14
Totaal	516	440	270	245	112	119	0,41	0,49

Naast de bedrijven waarop de glastuinbouw (gerekend in sbe) domineert, zijn het vooral "overige" tuinbouwbedrijven waarop ook wat glas is. Van deze bedrijven heeft bijna tweederde ook glas, weliswaar meestal weinig, maar dit werpt toch enig licht op de bedrijfstypemutaties, vooral van "overig" tuinbouwbedrijf tot glasbedrijf. Spruitkoolbedrijven en fruitbedrijven hebben slechts zelden ook glas.

Tabel 4.5 Hoofdberoepsbedrijven met glas naar produktierichtingen onder glas in 1981

	Gemiddelde oppervlakte (ares) met glasteelten			
	totaal	groenten		bloemen
		koud	warm	
Zuivere glasbedrijven	71	27	25	19
Overwegend glasbedrijven	42	26	10	6
"Overige" tuinbouwbedrijven	21	19	2	0
Overige bedrijven met glas	25	22	2	1
Alle bedrijven met glas	49	25	14	10

De zuivere glasbedrijven hebben - ook relatief - méér bloementeelt en méér groententeelt onder verwarmd glas dan de overwegend glasbedrijven en deze weer méér dan de "overige" tuinbouwbedrijven. Laatstgenoemde bedrijven hebben, wat glas betreft, bijna alleen groenten onder koud glas.

In Hendrik-Ido-Ambacht bestaat een veel groter gedeelte van de glastuinbouw uit bloemisterij dan in Rijsoord, het andere deelgebied met veel glastuinbouw.

Op IJsselmonde is de groei van het areaal glas iets minder geweest dan in Zuid-Holland, ook in de laatste vijf jaren. Wel is het areaal groenten onder glas in de laatste jaren weer iets toegenomen, in tegenstelling tot in Zuid-Holland.

Tien jaar geleden (1971) was er op IJsselmonde 113 ha glastuinbouw, vijf jaar geleden (1976) 115 ha en in 1981 123 ha. Het areaal bloemisterij onder glas nam van 9 ha in 1971 toe tot 21 ha in 1976 en tot 24 ha in 1981. Het totale areaal glastuinbouw is in de laatste vijf jaren dus iets sterker uitgebreid dan tien tot vijf jaar geleden, in de bloementeelt is dit juist omgekeerd.

Tabel 4.6 Vergelijkende cijfers over de uitbreiding van glastuinbouw

	Indices (1976 = 100)					
	IJsselmonde			Zuid-Holland		
	1971	1976	1981	1971	1976	1981
Totale areaal glas	98	100	107	95	100	110
w.v. groententeelt	110	100	105	121	100	100
bloementeelt	45	100	117	53	100	127

Dat het totale glasareaal slechts traag (met 8 ha) is toegenomen, komt gedeeltelijk ook doordat in deze periode 12 ha is afgebroken. Dit was voor 3 ha een direct gevolg van onteigening, ging voor 4 ha samen met beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd, voor 3 ha met beroepsverandering en 2 ha glas werd opgeruimd op bedrijven die doorgaan in de opengrondsteelten of op nevenbedrijven.

De spreiding in de bedrijfsarealen glas is groot, ook onder de zuivere glasbedrijven.

Het bedrijfsareaal glas op gespecialiseerde glasbedrijven (in dit rapport kortheidshalve "zuivere" glasbedrijven genoemd) is daarom zo belangrijk omdat er meestal een relatie is met het be-

Tabel 4.7 Bedrijfsarealen glas in 1981 op hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven met ... are glas					
	tot 10	10-20	20-40	40-70	70-100	100 e.m.
Zuivere glasbedrijven:						
- met bloementeelt	1	-	5	10	9	5
- zonder bloemen x)	-	3	15	22	14	19
Overwegend glasbedr.	1	5	34	20	8	3
"Overige" tuinbouwbedr.	14	25	16	5	3	1
Totaal	16	33	70	57	34	28

x) Exclusief 1 bedrijf met hoofdzakelijk champignonteelt.

drijfsresultaat. Uit LEI-onderzoek is gebleken 1) dat in het algemeen de bedrijfsresultaten beter zijn naarmate de bedrijven groter zijn. Pas boven de 8000 m2 glas is het bedrijfsresultaat in het Zuid-Hollands Glasdistrict nauwelijks nog gekoppeld aan de bedrijfsomvang. In "overig Nederland" is dit het geval bij een grotere bedrijfsomvang. IJsselmonde neemt wel wat dit betreft een tussenpositie in.

Gesteld kan dus worden dat de bedrijven van minder dan 7000 m2 glas op IJsselmonde te klein zijn voor een optimale verhouding tussen de opbrengsten en de kosten. Bijna de helft van de in groenten gespecialiseerde glasbedrijven in het gebied heeft evenwel minder dan 7000 m2 glas. Overigens is de totale bedrijfsoppervlakte van bijna eenderde van de zuivere glasbedrijven reeds kleiner dan 1 ha.

De "overwegend" glasbedrijven hebben meestal minder glas dan de gespecialiseerde glasbedrijven. De meeste hebben 20-40 are glas. Op deze bedrijven is de aanvullende teelt die van groenten in de open grond.

Een meerderheid van de "overige" tuinbouwbedrijven met glas heeft minder dan 20 are glas. In het algemeen is hier eerder glas naarmate de bedrijfsoppervlakte kleiner is. Dit vloeit voort uit het feit dat het kleine "overige" tuinbouwbedrijf te weinig werk in de winterperiode geeft en daardoor te lage bedrijfsresultaten 2).

1) Zie de lezing "Verschillen in uitkomsten in de glastuinbouw tussen bedrijven gelegen in de grote centra in het Westen van het land en de bedrijven daarbuiten" door ir. A.P. Verhaegh op 10 november 1982 voor de NCB te Nuland.
2) Zie ook punt 3.4 van het artikel "The structure of cropping schemes of holdings with open air vegetables clarified by means of correspondence-analysis", van ir. J.S. Buurma in "Acta Horticulturae" 135, 1983.

Dat het percentage kleinere "overige" tuinbouwbedrijven met wat glas zo weinig toeneemt komt mede door mutaties naar de beide groepen glasbedrijven.

De conclusie is dat de glastuinbouw op IJsselmonde minder is gegroeid dan men had mogen verwachten. Ondanks de goede uitgangspositie (wat betreft bodem, vakkennis, kwaliteit van de produkten, afzet, e.d.), is de investeringsgeneigdheid vrij gering geweest. Dit klemt te meer daar vele vollegrondstuinbouwbedrijven zonder uitbreiding in glas vrijwel geen toekomst hebben. Een tijdige overgang op glas is vaak achterwege gebleven. De relatief gunstige positie die de tuinbouw hier in het verleden innam en de voorsprong die het daardoor veelal had, is vaak niet benut en dreigt een achterstand te worden. Hiertoe draagt in negatieve zin ook bij de grote onzekerheid ten aanzien van bestemmingsverandering van cultuurgrond.

4.2.2 De groenteteelt in de open grond

De groenteteelt in de open grond is zeer belangrijk op IJsselmonde. Ze omvat een breed scala van gewassen (zie tabel 4.8) dat op zeer uiteenlopende bedrijfstypen wordt voortgebracht.

Verreweg aan de top wat betreft oppervlakte staat de spruitenteelt. Naar produktiewaarde gerekend is overigens landelijk de spruitkool na uien het belangrijkste vollegrondsgroentegewas. De teelttechnische ontwikkelingen worden gekenmerkt door de overgang van zaadvaste naar hybride rassen en van handpluk naar machinaal oogsten. De produktiemogelijkheden worden uiteraard begrensd door de vraag naar dit produkt. Deze vraag komt voor meer dan de helft uit het buitenland, waarvan driekwart uit West-Duitsland 1). De teelt is vooral geconcentreerd in Zuid-Holland en Noord-Brabant. Van de ruim 6000 ha spruiten in 1981 in Nederland was 59% in Zuid-Holland geregistreerd en 13% op IJsselmonde. Doordat mechanisch geoogst kan worden, werd de teelt van spruitkool extensiever. Het gemiddelde spruitenbedrijf is dan ook van 1976 tot 1981 met ruim 3 ha vergroot. Een beperking is evenwel de beschikbaarheid van cultuurgrond. Als gevolg van de vruchtwisselingseisen van het gewas en omdat een belangrijk gedeelte van het areaal geteeld wordt door bedrijven die over weinig grond beschikken, vindt deze teelt veelal plaats op los gehuurd land. Hierdoor ontstaat er een sterke druk op de "los land" markt. Dit heeft er mede toe geleid dat het areaal spruitkool op IJsselmonde in de laatste vijf jaren - afgezien van schommelingen - niet is toegenomen, in tegenstelling tot het totale areaal in Zuid-Holland en in Nederland. Een klein gedeelte van het areaal van spruitentelers uit IJsselmonde ligt bovendien elders.

1) Bron: het rapport "Spruitkool" door C. Ploeger en H. Tap (LEI) van mei 1980.

Tabel 4.8 Verloop van de arealen (hectaren) groentegewassen op IJsselmonde door de jaren heen

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Spruitkool	.	809	786	848	794	793	776	817	709	784	826
Bloemkool	154	195	199	203	182	178	157	156	167	159	156
Knolselderij	.	25	53	50	31	49	74	63	84	68	71
Spinazie	.	38	42	40	39	38	34	43	53	56	59
Kropsla	.	79	79	63	44	70	61	66	50	48	48
Andijvie	.	65	64	65	.	44	47	60	.	.	42
Stok-, (stam) sla- en sperciebonen	.	32	39	39	31	40	52	48	42	37	38
Witlofwortelen	.	34	35	28	36	50	59	48	46	46	36
Zaaiuien	31	37	28	34	30	40	42	40	43	36	34
Zilveruitjes	.	.	.	.	.	.	42	30	20	26	33
Vroege kool	20	21	23	35	16	23	16	17	25	24	30
Prei	.	11	13	16	14	15	19	17	15	17	15
Late en/of bewaarkool	.	22	30	32	40	32	37	26	30	23	11
Spitskool	.	24	22	30	.	23	27	29	.	.	.
Kroten	.	25	27	19	.	22	17	16	.	.	.
Poot- en plantuien	13	17	17	15	12	10	14	13	9	7	8
Rabarber	.	13	11	13	.	14	14	13	.	.	.
Tuinbonen	11	13	8	5	6	5	6	6	8	7	7
Erwten (groen te oogsten)	1	1	1	.	5	4	4	16	3	4	4
Radijs	.	10	12	8	.	7	7	7	.	.	.
Aardbeien	7	5	4	2	2	2	1	1	1	1	1
Sjalotten	.	.	1	.	.	.	.	1	.	.	.
Winterpeen	.	1	1	0	1	1	1	1	2	1	1
Waspeen en bospeen	.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Augurken	.	.	.	0	1	1	.	.	-	1	1
Asperges	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	0
Schorseneren	.	.	.	.	.	.	.	.	0	.	0
Overige groentegewassen	1328	35	17	-	177	2	15	11	143	142	116
Totaal groentegewassen	1575	1513	1513	1546	1462	1464	1523	1546	1451	1488	1538

Tabel 4.9 Areaal spruiten naar bedrijfsoppervlakte en bedrijfstype in 1981

Bedrijfsoppervlakte en -typen hoofdberoepsbedr., nevenbedrijven	Aantal bedrijven							
	totaal	met spruitenteelt						
		totaal	tot 1 ha	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5-10 ha	10 e.m. ha
Tot 2 ha	146	9	7	2	-	-	-	-
2 - 5 ha	102	36	7	18	7	4	-	-
5 - 10 ha	59	33	-	5	11	9	8	-
10 - 15 ha	47	20	-	2	-	6	10	2
15 - 20 ha	27	11	-	-	1	2	3	5
20 e.m. ha	59	13	-	2	-	1	4	6
Spruitkoolbedrijven	49	49	1	3	7	9	18	11
"Overige" tuinbouwbedr.	101	56	12	21	5	9	7	2
Overige typen	290	17	1	5	7	4	-	-
Hoofdberoepsbedr. totaal	440	122	14	29	19	22	25	13
Nevenbedrijven	159	35	2	14	5	10	4	-
Alle bedrijven	599	157	16	43	24	32	29	13

Het gemiddelde spruitkoolbedrijf van 13,2 ha (waarvan 7,4 ha "eigen" grond en 5,8 ha zaaiklaar gehuurd land) heeft naast circa 8,3 ha spruiten nog 3,7 ha akkerbouw en 1,2 ha - meest ook "grove" - groenten.

Het gemiddelde "overig" tuinbouwbedrijf van 5,3 ha (waarvan 4,1 ha "eigen" grond en 1,2 ha zaaiklaar gehuurd land) heeft naast 2,1 ha - meest "fijnere" - zomergroenten nog 1,6 ha akkerbouw, 1,5 ha spruiten en 14 are glas. Van de 101 "overige" tuinbouwbedrijven in 1981 hebben de meeste (64) wat glas of spruiten (56); op een aantal van deze bedrijven wordt witlof (onder glas) getrokken.

Een aantal "overige" tuinbouwbedrijven ontwikkelt zich tot glasbedrijf of spruitkoolbedrijf en het aantal "overige" tuinbouwbedrijven neemt sterk af. Er zijn evenwel nog steeds relatief veel kleine "overige" tuinbouwbedrijven. Toch heeft het kleine zomergroentebedrijf van 1 à 2 ha naar verwachting geen toekomst. Men zal zich ofwel op het glas richten of wel op uitbreiding van de oppervlakte.

Tabel 4.10 Areaal zomergroenten naar bedrijfsoppervlakte en bedrijfstype in 1981

Bedrijfsoppervlakte en -type hoofdberoepsbedr., nevenbedrijven	Aantal bedrijven						
	totaal	met zomergroenten					
		totaal	tot 1 ha	1-2 ha	2-3 ha	3-5 ha	5 e.m. ha
Tot 2 ha	146	108	86	22	-	-	-
2 - 5 ha	102	93	18	47	20	8	-
5 - 10 ha	59	41	8	12	7	14	-
10 - 15 ha	47	25	5	7	3	7	3
15 - 20 ha	27	17	2	5	3	6	1
20 e.m. ha	59	39	2	7	11	4	15
"Overige" tuinbouwbedr.	101	101	24	42	14	17	4
Spruitkoolbedrijven	49	33	11	9	6	3	4
Glasbedrijven	175	138	76	37	12	13	-
Overige bedrijven	115	51	10	12	12	6	11
Hoofdberoepsbedr. totaal	440	323	121	100	44	39	19
Nevenbedrijven	159	46	34	10	1	1	-
Alle bedrijven	599	369	155	110	45	40	19

Tweederde van de "overige" tuinbouwbedrijven in 1981 had minder dan 2 ha zomergroenten. Verreweg de meeste spruitkoolbedrijven en glasbedrijven hebben ook zomergroenten. Mede hierdoor komen zomergroenten op bijna driekwart van alle hoofdberoepsbedrijven voor, tegen spruiten slechts op ruim eenkwart.

In tegenstelling tot de vermindering in de periode 1976-1981 van de oppervlakte cultuurgrond op IJsselmonde, is de oppervlakte groenten niet verminderd (zie tabel 4.3). Reeds werd vermeld dat deze oppervlakte de som is van een breed scala van gewassen. Ook is bekend dat de arealen gewassen van jaar tot jaar schommelen. Deze schommelingen maken het moeilijk uit de vergelijking van de arealen door de jaren heen een trend te onderkennen, zo die er al is.

Zo was het areaal van vrijwel alle groentegewassen in 1981 niet het grootste, maar ook niet het kleinste in de loop van de laatste tien jaren. Alleen het areaal spinazie was in 1981 groter dan in de voorgaande jaren. De conclusie is dat de arealen bloemkool, kropsla en andijvie iets afnemen en het areaal spruitkool ongeveer gelijk blijft.

4.2.3 De fruitteelt

Van inkrimping van het areaal fruit op IJsselmonde was reeds vóór 1976 sprake. Zo was de vermindering over 1971-1976 even groot (18%) als over 1976-1981. Deze inkrimping staat overigens niet alleen. Stijgende produktiekosten in combinatie met lage hardfruitprijzen (als gevolg van een te groot aanbod) en een ongunstige concurrentiepositie leidden landelijk over een reeks van jaren (behoudens een enkele uitzondering) tot een slechte rentabiliteit.

Landelijk was de vermindering in de periode 1976-1981 22%, in Zuid-Holland 27% en op IJsselmonde dus 18% (in Zeeland evenwel maar 12%). Van 1980 tot 1981 is het areaal fruit op IJsselmonde overigens niet meer afgenomen, maar constant gebleven 1).

Het gedeelte fruit bij nevenbedrijven (15%) is vergeleken met andere gebieden laag. Het is wel hoog vergeleken met de andere hoofdproduktietakken, wat mede zijn oorzaak vindt in de penibele toestand waarin de fruitteelt meestentijds verkeert.

De vermindering van het areaal (voor tweederde appels) ging gepaard met een vermindering van het aantal bedrijven met fruitteelt. Vooral het aantal kleine bedrijfsarealen hard fruit liep terug.

Tabel 4.11 Verloop van de bedrijfsarealen hardfruit

	Aantal bedrijven met ... ha hardfruit							
	0,25-3		3-7		7-10		10 e.m.	
	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81
Alle bedrijven	24	15	9	6	4	3	9	8
w.v. hoofdberoepsbedrijven	14	9	7	5	4	3	9	7
w.v. fruitteeltbedrijven	3	3	3	3	4	3	8	6

De fruitteelt hier is niet zonder meer als een aflopende zaak te beschouwen. Niet alleen werd gerooid, maar er had ook nieuwe aanplant plaats, waardoor een stijging van de fysieke produktie per ha tot stand is gekomen. Zo was van de 181 ha appels en peren in 1981 9% in het voorafgaande najaar nieuw ingeplant, tegen van de 220 ha in 1976 slechts 2%. Een financieel gunstig jaar, zoals 1980 was, geeft ook weer wat moed.

De fruitaanplant op IJsselmonde ligt vooral in het deelgebied Rhoon (± 70 ha) en in mindere mate in Rijsoord (± 50 ha).

1) Ook de bedrijfsresultaten over 1980-1981 waren aanzienlijk beter dan over de voorgaande jaren.

4.2.4 De overige tuinbouw

Onder de hoofdberoepsbedrijven zijn twee boomkwekerijen. Bollen worden uitsluitend op nevenbedrijven geteeld. Slechts een enkel bedrijf teelt champignons. Wel wordt witlof getrokken, in 1981 3623 ton. Dit houdt bij 26 ton wortelen per ha in dat ruim een vierde van de trek zelfgeteelde wortelen betreft en de rest elders geteelde wortelen. Doordat de wortelen niet - middels een sbe-norm - worden toegerekend aan de individuele bedrijven waarop ze getrokken worden, wordt de produktieomvang van de bewuste bedrijven te kort gedaan. Het is een belangrijke aanvulling, vooral op "overige" tuinbouwbedrijven en glasbedrijven, van de produktie in de winterperiode. Op deze bedrijven vindt de witloftrek nog overwegend traditioneel plaats.

4.3 De akkerbouw

In de akkerbouw gaat het voornamelijk om de teelt van granen, aardappelen, suikerbieten en akkerbouwmatige tuinbouw (hoofdzakelijk uien, zilveruitjes, witlofwortelen en knolselderij). Een gedeelte van het land wordt zaaiklaar verhuurd (voornamelijk voor spruitkool), wat hier naar schatting een saldo oplevert aan 3000 à 4000 gulden per ha.

Tabel 4.12 Bouwplan naar bedrijfsoppervlakte (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsoppervlakte	Percentage bouwland beteeld met									
	granen		aardappelen		suikerbieten		akkerbouwmatige tuinbouw		overige gewassen	
	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81
Tot 10 ha	21	18	26	32	13	6	38	43	2	1
10 - 20 ha	42	36	24	30	23	14	9	18	2	2
20 - 30 ha	44	40	22	31	29	17	3	9	2	3
30 - 40 ha	47	49	22	23	25	24	5	1	1	3
40 e.m. ha	48	43	23	30	26	19	2	6	1	2
Totaal	42	39	23	29	25	17	8	13	2	2

Naarmate de bedrijven groter zijn, hebben ze in het algemeen relatief meer granen en suikerbieten en naarmate ze kleiner zijn, meer tuinbouwgewassen. Het percentage aardappelen is bij verschillende grootte nagenoeg gelijk.

In de afgelopen periode is de akkerbouw intensiever geworden. Ondanks kleine schommelingen in de arealen gewassen van jaar tot jaar, is deze trend duidelijk te onderkennen, met name de relatieve afname van de teelt van granen. Voor extensieve teelten met lage saldi 1) is de cultuurgrond namelijk te duur geworden. Een verdere terugdringing van de graanteelt moet echter rekening houden met de vruchtwisselingseisen die aan het bouwplan worden gesteld.

Een gunstig nevenaspect van de akkerbouw hier, die zich wat de bedrijfsoppervlakte in het algemeen niet kan meten aan bijvoorbeeld die in de Hoekse Waard of op Flakkee, is de veelal hogere opbrengstprijs die men door de veiling voor sommige akkerbouwmatige tuinbouwgewassen kan maken.

4.4 De rundveehouderij

De basis voor de rundveehouderij is in het algemeen de oppervlakte grasland, snijmais en voederbieten. In 1981 hadden alle geregistreerden op IJsselmonde 880 ha grasland, 21 ha snijmais en 8 ha voederbieten. De nevenbedrijven (met 17% van alle cultuurgrond) hadden hiervan evenwel 32%.

De rundveehouderij floreert niet op IJsselmonde. De melkveedichtheid is zeer laag, namelijk 100 koeien per 100 ha eigen ruwvoedergewassen, tegen in Zuid-Holland 193 per 100 ha. De totale veedichtheid is ook laag (206 g.v.e. per 100 ha), maar dit verschil is minder groot. Dit komt vooral doordat er relatief veel jongvee wordt gehouden.

Op de hoofdberoepsbedrijven is de melkveedichtheid en de totale veedichtheid weliswaar hoger, maar toch ook uitgesproken laag vergeleken met Zuid-Holland. Daarbij komt nog dat in de veedichtheid een afnemende lijn te onderkennen is.

In de periode 1976-1981 is op vele bedrijven het melkvee weggedaan, vooral op bedrijven waar de rundveehouderij reeds een neventak was. Het aantal koeien is dan ook sterker verminderd dan de oppervlakte ruwvoedergewassen. De (melk) veedichtheid is zelfs afgenomen. Alleen op de enkele rundveebedrijven met een ligboxenstal is het aantal koeien sterk uitgebreid, namelijk van gemiddeld 58 tot 85 koeien.

Tussen de categorieën bedrijven bestaan grote verschillen in veedichtheid. In de (melk) veedichtheid is een afnemende lijn. Ze is het hoogst op de 3 rundveebedrijven met een ligboxenstal (285 koeien en 372 g.v.e. per 100 ha eigen ruwvoeder), gevolgd door de

1) Zo is het saldo van wintertarwe per ha in het Zuidwestelijk kleigebied ongeveer de helft (1500 gulden) van het saldo van 1 ha zaaiklaar verhuurd land. Bron "Kwantitatieve informatie 1982-1983 voor de Akkerbouw en Groenteteelt in de Volle grond "van het Proefstation PAGV te Lelystad-Alkmaar.

Tabel 4.13 De rundveehouderij op de hoofdberoepsbedrijven

	Rundvee bedrijven		Overige bedrijven		Alle bedrijven	
	1976	1981	1976	1981	1976	1981
Ha ruwvoedergewassen	333	351	562	273	895	624
Aantal bedrijven met koeien	26	21	56	23	82	44
Aantal bedrijven met rundvee	27	22	104	63	131	85
Aantal koeien	607	679	745	175	1352	854
Aantal g.v.e.	889	925	1254	459	2143	1384
Jongvee per 100 koeien	84	76	95	227	90	107
G.v.e. per 100 koeien	146	136	168	262	159	222
Koeien per 100 ha	182	194	133	64	151	137
G.v.e. per 100 ha	267	264	223	168	239	222
Koeien per bedrijf met koeien	23	32	13	8	16	19

overige rundveebedrijven (162 koeien en 227 g.v.e. per 100 ha), de rest van de hoofdberoepsbedrijven (64 koeien en 168 g.v.e. per 100 ha) en de nevenbedrijven (20 koeien en 170 g.v.e. per 100 ha).

Tabel 4.14 Grootte van de melkveestapel en bedrijfsoppervlakte in 1981

Bedrijfsoppervlakte	Aantal hoofdberoepsbedrijven met ... koeien			
	totaal x)	tot 20	20-30	30-50	75-100
Tot 10 ha	12	10	2	-	-
10 - 20 ha	18 (1)	9	7	2	-
20 - 30 ha	7 (1)	2	2	2	1
30 e.m. ha	7 (3)	4	1	-	2
Totaal	44 (5)	25	12	4	3
w.v. rundveebedrijven	21 (3)	6	8	4	3

x) Tussen haakjes waarvan met een ligboxenstal.

Er zijn nog relatief veel bedrijven met weinig melkkoeien. Doorgaans is de melkveehouderij een neventak op deze bedrijven. Van oudsher zijn er op IJsselmonde bedrijven waarop -enkele- koeien gevoerd worden met "afval" van eigen land- en tuinbouwgewassen. Ook de meeste bedrijven waar de rundveehouderij in omvang op de eerste plaats komt, hebben evenwel weinig melkvee. Nu stimuleert de verkaveling ook veelal geen forse uitbreiding middels de bouw van een ligboxenstal. De enkele ligboxenstalbedrijven hebben gemiddeld 38% van hun grond aan huis en de bedrijven met een grupstal namelijk maar 19%.

4.5 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij stelt hier weinig voor (zie tabel 4.2). Bovendien komt een derde van deze produktie voor op de nevenbedrijven. Hoofdberoepsbedrijven die vooral op de intensieve veehouderij zijn gericht, zijn er maar enkele, met name in Barendrecht.

In 1981 waren er 8 hoofdberoepsbedrijven met mestvarkens (de grootste eenheden 2 met 200 tot 500 mestvarkens), 7 met fokzeugen (de grootste eenheid meer dan 100 zeugen) en 4 met kippen (de grootste eenheid 5000 tot 10000 kippen). In de afgelopen vijf jaren is de omvang van de intensieve veehouderij verminderd, alleen de varkenshouderij is toegenomen.

4.6 De omvang van de bedrijven

Evenals in de bedrijfsoppervlakte bestaat er een grote spreiding in de bedrijfsomvang. Op IJsselmonde overweegt het kleine bedrijf. Op 124 van de 440 bedrijven is de produktieomvang minder dan 90 sbe. Nu is het aantal sbe in dit gebied minder nauwkeurig te berekenen dan elders (zeer gevarieerd pakket gewassen, meerdere teelten per jaar, witloftrek), zodat voorzichtigheid is geboden, maar doorgaans geldt (zie ook LEI-rapport De middengroep in de landbouw 1)) dat bedrijven van deze omvang en ook nog een aantal bedrijven tussen 90 en 150 sbe zich in een uitzichtloze situatie bevinden. Bedrijven van deze omvang bieden vrijwel geen basis voor modernisering. Bedrijfsvergroting is hier, waar een zeer grote vraag naar grond is en de verkaveling slecht is, op zichzelf reeds een zeer moeilijke zaak.

Tabel 4.15 De bedrijfsomvang naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven) in 1981

	Aantal bedrijven van ....sbe					Aantal sbe gemiddeld
	tot 90	90/ 150	150/ 250	250/ 350	350 e.m.	
Zuivere glasbedrijven	11	18	24	22	29	292
Overwegend glasbedrijven	17	21	17	9	7	179
Fruitbedrijven	3	2	7	4	1	193
Spruitkoolbedrijven	12	8	16	5	8	211
Overige tuinbouwbedrijven	48	30	11	8	4	125
Gemengde bedrijven	7	7	10	3	3	176
Rundveebedrijven	9	8	2	2	1	139
Akkerbouwbedrijven	17	11	11	5	2	145
Alle bedrijven	124	105	98	58	55	192

1) Een verkenning van de continuiteitsproblemen van de middenbedrijven, door J.A. van Driel, september 1982.

Onder de zuivere glasbedrijven zijn relatief veel grotere bedrijven, onder de "overige" tuinbouwbedrijven relatief veel kleinere bedrijven. Op de glasbedrijven is dan ook het percentage oudere bedrijfshoofden zonder opvolger veel lager en op de "overige" tuinbouwbedrijven veel hoger dan gemiddeld op IJsselmonde. In de leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang tekent zich namelijk het gemis aan perspectief bij een te kleine bedrijfsomvang reeds enigszins af.

Tabel 4.16 Leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang

Bedrijfsoppervlakte	Aantal bedrijfshoofden in 1981				
	tot 40 jaar	van 40 tot 55 jaar	vanaf 55 jaar		totaal
			met opvolger	zonder opvolger	
Tot 90 sbe	22	43	8	72	124
90 - 150 sbe	24	51	14	16	105
150 - 250 sbe	23	40	22	13	98
250 sbe e.m.	28	55	26	4	113
Totaal	96	189	70	85	440

5. De toekomstige agrarische ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe de agrarische structuur op IJsselmonde zich naar verwachting in de komende tien jaren (1981-1991) zal ontwikkelen. Deze ontwikkelingen liggen uiteraard in het verlengde van de ontwikkelingen in de voorbije jaren, al zullen alle trends uit de periode 1976-1981 niet zonder meer kunnen worden doorgetrokken. Dit is met name het geval wanneer een ander verloop is te voorzien. Tegen deze achtergrond moet de inhoud van het onderhavige hoofdstuk worden bezien.

De prognoses zijn berekend op grond van een autonome ontwikkeling, dus zonder rekening te houden met het eventuele effect van de landinrichting.

5.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

Naar verwachting zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1991 338 zijn. Dit betekent een jaarlijkse vermindering in de komende jaren met gemiddeld 2,6%, tegen 3,1% in de periode 1976-1981.

De aantalsontwikkeling is het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. De uittreding vindt plaats door natuurlijke oorzaken (gaan rusten, ziekte en overlijden), door beroepsverandering of overige oorzaken (waaronder hervestiging elders). Onteigening speelt hier doorheen. De toetreding wordt beïnvloed door het aantal opvolgers in het gebied, de belangstelling voor het stichten van nieuwe bedrijven (waaronder hervestiging) of het overnemen van een bedrijf door iemand van elders.

Voor het bepalen van het aantal bedrijfshoofden dat de landbouw zal gaan verlaten wegens beroepsbeëindiging, is uitgegaan van de leeftijdssituatie in 1981 en het voor 1976-1981 waargenomen beëindigingspatroon. Welk aantal bedrijven van beroepsbeëindigers in de toekomst als hoofdberoepsbedrijf zal worden voortgezet, is sterk afhankelijk gesteld van de huidige opvolgingssituatie. Iets meer ouderen hebben nu een opvolger in de eigen familiekring dan in de afgelopen periode het geval bleek te zijn. Van de bedrijven zonder (eigen) opvolger zullen er nog enkele worden voortgezet, vooral bedrijven die voldoende perspectief bieden. Evenals in het recente verleden zullen evenwel ook grotere vrijkomende bedrijven verdwijnen.

Het percentage jongere bedrijfshoofden dat van beroep verandert zal waarschijnlijk iets dalen. Niet alleen heeft een iets hoger percentage jongeren thans een bedrijf van minstens 130 sbe als in 1976 een bedrijf van minstens 110 sbe, maar ook de werkgelegenheid buiten de land- en tuinbouw is immers, ook in de Rotterdamse agglomeratie, schrikbarend gedaald.

De onttrekking van cultuurgrond in de afgelopen periode was omvangrijk. Wat de grote claims op cultuurgrond in de toekomst betreft, moet rekening worden gehouden met een vertraging in de realisering, vooral ook om financiële redenen. Dit zal zijn repercussie hebben op de vermindering van het aantal bedrijven, gepaard gaande met onteigening.

5.2 De oppervlakte cultuurgrond en de bedrijfsoppervlaktestructuur

De oppervlakte geregistreerde cultuurgrond is niet geheel te vereenzelvigen met de oppervlakte in het gebied gelegen cultuurgrond. Zo is er onder het zaaiklaar gehuurde land grond die buiten IJsselmonde ligt. De afname van de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond van 5337 ha in 1976 tot 4663 ha in 1981 geeft dus niet exact de vermindering van de in het gebied gelegen oppervlakte cultuurgrond weer.

Uit de analyse van de streekplannen in hoofdstuk 1 blijkt dat ook in de komende tien jaren relatief veel cultuurgrond aan de landbouw zal worden onttrokken. Of het tempo waarin dit zal gebeuren op hetzelfde niveau zal liggen als in de zeventiger jaren, toen jaarlijks gemiddeld 130 ha onttrokken werd, is evenwel zeer te betwijfelen. In het algemeen is er in de allerlaatste jaren een sterke vertraging opgetreden in de woningbouwprogramma's en in de vestiging van industrieën. Ook de financiën van de verschillende overheden staan onder zware druk, zodat er minder ruimte is voor de uitvoering van plannen op het gebied van recreatieterreinen, groenvoorzieningen, wegenbouw, e.d. Om enigszins rekening te houden met deze verwachte vertraging in de onttrekking van cultuurgrond is niet van een jaarlijks gelijkblijvende vermindering uitgegaan (130 ha per jaar), maar van een procentuele vermindering van 2,7% per jaar. Dit resulteert in een vermindering van ± 110 ha per jaar. Uitgaande van een vermindering met 2,7% per jaar, komt de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond in 1991 uit op 3550 ha.

De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren verminderd terwijl het grondgebruik van nevenbedrijven toenam. Doordat er naar verwachting minder bedrijven naar de nevenberoepsgroep zullen gaan dan in het jongste verleden, zal de oppervlakte van nevenbedrijven teruglopen.

Tabel 5.1 De oppervlakte cultuurgrond naar beroepsgroepen

	Oppervlakte in ha			Percentages		
	1976	1981	1991	1971	1981	1991
Hoofdberoepsbedrijven	4614	3883	3000	86,5	83,3	85
Nevenbedrijven x)	723	780	550	13,5	16,7	15
Totaal	5337	4663	3550	100	100	100

x) Met minstens 10 sbe.

Van de 3550 ha cultuurgrond in 1991 zal naar schatting circa 3000 ha in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven. De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond per hoofdberoepsbedrijf (die hier overigens wegens de grote diversiteit van de bedrijven weinig zegt) zal dan 8,9 ha zijn. Deze blijft dus door de jaren heen gelijk 1). Tabel 5.2 geeft een indruk van de bedrijfsgroottevertdeling van deze bedrijven.

Tabel 5.2 Ontwikkelingen in de bedrijfsoppervlaktestructuur (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsoppervlakte	Aantal bedrijven			Percentages		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Tot 1 ha	45	47	42	8,7	10,7	12,5
1 - 2 ha	119	99	74	23,1	22,5	22
2 - 5 ha	116	102	80	22,5	23,2	23,5
5 - 15 ha	131	106	76	25,4	24,1	22,5
15 - 30 ha	74	60	47	14,3	13,6	14
30 - 50 ha	27	21	14	5,2	4,8	4,2
50 e.m. ha	4	5	5	0,8	1,1	1,3
Totaal	516	440	338	100	100	100

Vooral tegenover de vooruitberekende aantallen bedrijven in de uiterste klassen kan men kritisch staan. Bij de bedrijven met zeer weinig cultuurgrond moet men uiteraard denken aan de niet of minder grondgebonden produktierichtingen en bij de bedrijven van minstens 30 ha vooral aan de akkerbouwbedrijven.

5.3 De produktietakken

5.3.1 Het grondgebruik

In de afgelopen periode is vooral de oppervlakte grasland relatief verminderd ten gunste van de tuinbouw. Deze ontwikkeling zal doorgaan. Van de rundveebedrijven gaat in het algemeen geen "druk" uit op de cultuurgrond van de andere bedrijven, het tegendeel is veel meer het geval. De veedichtheid is nog laag. Een relatief vrij hoog percentage rundveehouders is niet zo jong meer en heeft geen opvolger. De verkaveling van en voor rundveebedrijven is slecht. Er is nog betrekkelijk veel grasland die qua bodemgesteldheid om te zetten is in bouwland. Dit alles maakt een verdere terugdringing van het graslandareaal waarschijnlijk.

1) In 1976 was dit eveneens 8,9 ha en in 1981 8,8 ha.

Het onderscheid in akkerbouw en tuinbouw is voor een klein gedeelte een arbitraire zaak. Dit geldt in nog sterkere mate voor de tegenstelling bouwland-tuinland. Gemakshalve wordt dit onderscheid toch verder aangehouden.

Het percentage bouwland is in de afgelopen periode slechts minimaal gedaald. Er wordt nu rekening gehouden met een iets sterkere teruggang. Een relatief zeer hoog percentage oudere akkerbouwers heeft namelijk geen opvolger. De "druk" op de cultuurgrond maakt het aannemelijk dat bijna alle betreffende vrijkomende bedrijven zullen verdwijnen, althans als akkerbouwbedrijf. Voorts is te denken aan intensivering op een aantal akkerbouwbedrijven, met name ter compensatie van een tekort aan bedrijfsoppervlakte. In het recente verleden werden echter méér gemengde bedrijven (met akkerbouw en tuinbouw) akkerbouwbedrijven dan omgekeerd (zie bijlage 3). Wel steeg- mede hierdoor - het percentage sbe's voor tuinbouw op de akkerbouwbedrijven van 7% in 1976 tot 14% in 1981.

Tabel 5.3 Ontwikkelingen in het grondgebruik (hoofdberoepsbedrijven)

	Hectaren			Percentages		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Grasland x)	873	600	312	18,9	15,5	10,4
Tuinland x)	1532	1429	1359	33,2	36,8	45,3
Bouwland	2209	1854	1329	47,9	47,7	44,3
Totaal	4614	3883	3000	100	100	100

x) Waarbij de trends uit de percentages grasland en tuinland zijn doorgetrokken.

In tabel 5.3 is een beeld geschetst van de ontwikkelingen in de driedeling grasland, tuinland en bouwland. Hierbij gaan de trends wat betreft de percentages grasland en tuinland ten koste van het percentage bouwland.

5.3.2 De tuinbouw

Volgens de berekening zal over tien jaar de tuinbouw wat betreft grootte van het areaal de akkerbouw hebben ingehaald. Door de verwachte belangrijke vermindering van de totale oppervlakte cultuurgrond zal het areaal tuinland van hoofdberoepsbedrijven desondanks met ongeveer 70 ha verminderen.

De glastuinbouw is de enige tuinbouwtak welke in de laatste jaren ruimtelijk iets - zij het weinig - toenam, hoofdzakelijk van binnenuit (uitbreiding op bestaande glasbedrijven) maar ook door uitbreiding op "overige" tuinbouwbedrijven.

In de glastuinbouw is de rentabiliteit sinds het begin van de zeventiger jaren voortdurend afgenomen 1). De verschillen daarin tussen de bloemisterij en de groenteteelt zijn steeds geringer geworden. De overgang op bloemisterij is daardoor afgeremd. De individuele en regionale verschillen in rentabiliteit zijn echter nog steeds groot, waarbij de bedrijfsomvang een belangrijke rol speelt.

Hoewel de betekenis van de energiekosten steeds belangrijker wordt, zijn de arbeidskosten nog steeds de grootste kostenpost. Analyse van de ontwikkelingen in kosten en opbrengsten laat zien dat in de afgelopen periode in de glastuinbouw de prijsstijging van de kostenfactoren twee maal zo groot is geweest als de stijging van de opbrengstprijzen. De achterblijvende opbrengstprijzen werden echter wel voor een belangrijk gedeelte goedgemaakt door verhoogde fysieke opbrengsten, maar het inkomen van de gemiddelde glastuinder is de laatste jaren toch onder zodanige druk komen te staan dat de besparingen minder werden.

Hoewel er ook nadelen aan verbonden zijn, lijkt het er op dat de voordelen die de vestiging in een centrum voor de groenteteelt als op IJsselmonde bieden, steeds zwaarder zullen gaan wegen. De eisen die het moderne glastuinbouwbedrijf op het gebied van de infrastructurele voorzieningen stelt, zijn dusdanig dat vestiging in een daartoe ingericht gebied de voorkeur verdient. Volgens hoofdstuk 1 is dan ook voorgesteld in de polder Nieuw Reijerwaard de vestiging van glastuinbouw mogelijk te maken. Ook voor bestaande bedrijven wordt een gunstige gebiedsindeling steeds belangrijker. De technische, economische en sociale ontwikkelingen in de glastuinbouw hebben de omstandigheden waaronder de bedrijven optimaal kunnen produceren, immers ingrijpend veranderd.

De economische druk waaronder de bedrijfstak thans staat, leidt tot enerzijds sanering en anderzijds herstructurering. De produktiviteitsverbeteringen zullen veelal gepaard gaan met een toename van de produktie per eenheid van oppervlakte (enigszins afgeremd door de gasprijsontwikkeling) en dus bij een gelijkblijvend areaal een groter aanbod bewerkstelligen.

Mede ook gezien de ruimtelijke beperkingen (in het streekplan wordt de bouw van glasopstanden in grote delen van het gebied aan banden gelegd) zal naar verwachting de oppervlakte glastuinbouw niet sterker toenemen dan in de afgelopen periode. Een verminderde toename is echter niet waarschijnlijk omdat er nog steeds "overige" tuinbouwbedrijven glasbedrijf worden en er onder de glastuinders relatief veel jongere bedrijfshoofden zijn.

Uit planologisch oogpunt bestaan er geen bezwaren om fruitteelt te vestigen, waar deze optimaal kan worden bedreven. De teelt van fruit stelt daarentegen wel zware eisen aan de grond,

1) Zie "Nota Glastuinbouw 1981-1985" van het Ministerie van Landbouw.

vooral met betrekking tot ontwatering en het beschikbaar zijn van goed water. De voornaamste reden dat het fruitareaal in de afgelopen periode sterk is verminderd is evenwel de slechte rentabiliteit, gedeeltelijk doordat de gemiddelde kwaliteit van het inheemse fruit moeilijk kan concurreren met de exportkwaliteit uit de ons omringende landen. Door gezamelijke inspanning van telers, handelaren, onderzoek en voorlichting wordt nu getracht dit nadeel weg te werken. Er zijn dan ook tekenen die er op wijzen dat de trend wat betreft het fruitareaal niet zonder meer mag worden doorgetrokken. Wel zullen nog - vooral kleine - bedrijfsarealen fruit verdwijnen, maar er wordt ook weer aangeplant.

De opengrondsgroentesector omvat velerlei gewassen die uiteenlopende bedrijfstypen worden geteeld. Onder de gespecialiseerde groentebedrijven zijn vele kleine familiebedrijven. De rentabiliteit van deze sector is zodanig geweest dat de goede jaren de slechte niet goed maken 1). Voor het gezinsinkomen betekent dit dat de inzet van de eigen arbeid van de ondernemer en zijn gezinsleden vaak onvoldoende is beloond.

Doordat het aandeel van de berekende, maar niet betaalde, kosten relatief hoog is en doordat met relatief weinig vreemd vermogen wordt gewerkt, beschikken de meeste bedrijven evenwel over grote weerstand. Vooral op de kleinere bedrijven zal intensivering van het grondgebruik moeten plaatsvinden om de continuïteit van deze bedrijven te waarborgen 2).

Wat betreft de zaai-, plant- en oogsttechniek gaat de mechanisatie steeds verder. Dit maakt onder andere de jaarrondproduktie van witlof mogelijk, wat weer een uitwijkmogelijkheid biedt tot een gespecialiseerd bedrijf. Dit zal evenwel naar verwachting op IJsselmonde geen grote vlucht nemen, deels door planologische bezwaren tegen het bouwen van schuren, deels doordat het efficiënter is witlof te trekken in gebieden waar de wortels geteeld worden. Een rem op een verdere mechanisatie in de opengrondsgroenteteelt vormt in het algemeen het feit dat het machinaal geoogste produkt met name voor de verse markt en bewaarprodukten niet volledig aan de kwaliteitseisen voldoet. Men kan dit echter ook als gunstig beschouwen, zeker voor het dicht bij een groot afzetgebied voor de verse markt gelegen IJsselmonde, daar anders de schaalvergroting in de opengrondsteelt nog sneller zou gaan met alle gevolgen van dien. De bedrijfsoppervlakte is hier toch al reeds een groot probleem.

1) Zie "Nota Volle grondsgroenteteelt 1981-1985" van het Ministerie van Landbouw.
2) Zie "De Land- en Tuinbouw in Zuid-Holland: Verwachtingen 1980-1990"; nota van de Provinciale Directie voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zuid-Holland, oktober 1982.

De export van opengrondsgroenten - zowel voor de industrie als voor de verse markt - neemt weinig meer toe. Ook de binnenlandse afzet groeit nagenoeg niet meer. Uitbreiding van de produktie door verdringing van de importen biedt maar weinig mogelijkheden, vooral doordat de importen plaats vinden in perioden waarin het binnenlandse produkt (zoals bloemkool, bonen en andijvie) niet aan de markt is.

Om het marktaandeel op de binnenlandse en buitenlandse markten te behouden c.q. uit te breiden, zal er een verbreding van het assortiment moeten plaatsvinden. Zo werden in het recente verleden onder andere chinese kool, ijsbergsla, knolvenkel, broccoli, witte ramenas en suikermais met succes geïntroduceerd 1).

Verdere ontplooiingsmogelijkheden zijn dus beperkt en door een verdere produktiviteitsstijging zal het areaal eerder kleiner dan groter worden.

De andere aanwezige tuinbouwsectoren, zoals de boomteelt en de teelt van tuinbouwzaden en bloemen, zijn - althans op de hoofdberoepsbedrijven op IJsselmonde - onbelangrijk.

De in het voorgaande geschetste ontwikkelingen in de tuinbouw worden vervolgens in een totaalbeeld vervat.

Tabel 5.4 Ontwikkelingen in de tuinbouw (hoofdberoepsbedrijven)

	1976		1981		1991	
	ha	%	ha	%	ha	%
Glastuinbouw	112	7,3	119	8,3	139	10,2
Fruitteelt	202	13,2	156	10,9	164	12,1
Groenteteelt	1200	78,3	1139	79,7	1047	77,0
Boomteelt	11	0,7	9	0,7	5	0,4
Overige tuinbouw	7	0,5	6	0,4	4	0,3
Tuinbouw totaal	1532	100	1429	100	1359	100

De geschetste ontwikkelingen betekenen globaal een voortzetting van die in de periode 1976-1981. In detail is er echter rekening mee gehouden dat het fruitareaal niet verder afneemt en het percentage opengrondsgroenten iets afneemt.

5.3.3 De akkerbouw

Bij een vooruitblik op het teeltplan kan men zich niet alleen baseren op de in hoofdstuk 4 gegeven areaalsverhoudingen in 1976 en in 1981. Door de arealen gewassen over een langere periode van

1) Zie "De Land- en Tuinbouw in Zuid-Holland: Verwachtingen 1980-1990"; nota van de Provinciale Directie voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zuid-Holland, oktober 1982.

jaar tot jaar te volgen, blijkt de uitsluitend op de twee peiljaren gebaseerde trend voor granen representatief te zijn, die voor aardappelen, suikerbieten en akkerbouwmatige tuinbouwgewassen in veel mindere mate.

Tabel 5.5 Ontwikkelingen in de akkerbouw (hoofdberoepsbedrijven)

	1976		1981		1991	
	ha	%	ha	%	ha	%
Granen	928	41,9	720	38,8	444	33,4
Aardappelen	509	23,1	540	29,1	445	33,5
Suikerbieten	537	24,3	304	16,4	174	13,1
Akkerbouwmatige tuinbouwgewassen x)	182	8,3	236	12,8	222	16,7
Overige gewassen	53	2,4	54	2,9	44	3,3
Akkerbouw totaal	2209	100	1854	100	1329	100

x) In het algemeen gewassen minder dan 15 sbe per ha.

De trend uit de arealen granen in 1976 en 1981 is in tabel 5.5 dan ook doorgetrokken, de trends uit de andere arealen gewassen en gewassengroepen zijn daarentegen afgezwakt. Bij de geschetste verhoudingen in 1991 moet men overigens bedenken dat het areaal cultuurgrond waarop wisselbouw wordt toegepast veel groter is dan 1329 ha en met name ook het spruitenland omvat. Gerelateerd aan alle grond waarop wisselbouw wordt toegepast, zijn de percentages dan ook aanzienlijk lager.

5.3.4 De veehouderij

Naar verwachting zal een groot gedeelte van de kleine melkveestapels verdwijnen. Op enkele bedrijven zal het aantal koeien weliswaar toenemen, maar in zijn totaliteit zal de omvang en de betekenis van de rundveehouderij verminderen.

Het verdwijnen van relatief vele kleine bedrijfseenheden in de rundveehouderij en de verdere vermindering van de oppervlakte grasland zullen bijdragen tot enige verzwaring van de melkvee- en de veebezetting op het grasland. Op het - kleiner wordende - aantal bedrijven dat zich op de rundveehouderij concentreert, zal men bovendien trachten méér uit de hoofdproduktietak te halen.

Een forse groei van de intensieve veehouderij is niet te voorzien. Van de over een reeks van jaren lager wordende rentabiliteit van de vleesproduktie (veroorzaakt door hoger wordende voederprijzen bij een stagnerende prijsontwikkeling van vlees) gaan geen stimulansen uit, zeker niet om nog aan intensieve veehouderij te beginnen. Bovendien zijn de ruimtelijke omstandigheden hier vaak niet gunstig voor met name grootschalige varkenshouderij.

5.4 De produktieomvang en de bedrijfsomvang - en bedrijfsstructuur

Voor een exacte berekening van de produktieomvang in de tuinbouw (en de daarvan afgeleide omvang per bedrijf) is een prognose van het verloop van de diverse gewassen (groepen) noodzakelijk. Dit verloop hangt in sterke mate af van de rentabiliteitsontwikkelingen en deze zijn over een tijdvak van tien jaren niet te voorzien. Op de glasbedrijven zowel als op de opengrondsgroentebedrijven is het immers mogelijk het teeltplan te veranderen, al naar gelang de rentabiliteit van een gewas of gewassengroep.

Een globaal beeld van de ontwikkeling van de produktieomvang in de tuinbouw kan verkregen worden door uit te gaan van eenzelfde aantal sbe per ha tuinbouw in de open grond en per ha glastuinbouw en van de ontwikkelingen in het grondgebruik, zoals die in het voorgaande zijn geschetst. Voor de akkerbouw en de rundveehouderij vormen de in de voorgaande paragraaf geschetste ontwikkelingen wel voldoende basis voor een prognose van de produktieomvang.

Gebaseerd op de in het voorgaande weergegeven verwachtingen en met de nodige reserve is nu te stellen dat de totale produktieomvang van de land- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven op IJsselmonde met ongeveer 0,4% per jaar zal toenemen (in de periode 1976-1981 was dit 0,7%).

Tabel 5.6 Ontwikkelingen in de produktieomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal sbe			Groei in % per jaar	
	1976	1981	1991	'76-'81	'81-'91
Glastuinbouw	34000	40000	49300	+3,3	+2,2
Groenteteelt in de open grond	24000	25600	24100	+1,3	-0,8
Ov. tuinbouw in de open grond x)	5000	3900	3700	-4,8	-0,5
Tuinbouw totaal	63000	69500	77100	+2,0	+1,0
Akkerbouw	11700	10500	7900	-2,4	-2,7
Rundveehouderij	6000	3800	2500	-2,0	-4,4
Intensieve veehouderij	600	500	500	-2,0	0
Alle produktietakken	81300	84300	88000	+0,7	+0,4

x) Hoofdzakelijk fruitteelt en boomteelt.

De verwachte halvering van de groei is niet aan één enkele sector van de land- en tuinbouw toe te schrijven. Absolute groei wordt nog alleen voor de glastuinbouw voorzien.

Uitgaande van de veronderstelde totale produktieomvang, 338 bedrijven en een spreiding in de bedrijfsomvang die afgeleid is van de ontwikkeling tussen 1976 en 1981, is in tabel 5.7 de verdeling van de bedrijven naar bedrijfsomvang over tien jaar benaderd.

Tabel 5.7 Ontwikkelingen in de bedrijfsomvangstructuur (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsomvang	Aantal bedrijven			Percentages		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Tot 90 sbe	168	124	51	32,5	28,2	15
90 - 150 sbe	145	105	58	28,1	23,8	17
150 - 250 sbe	116	98	81	22,5	22,3	24
250 - 350 sbe	54	58	64	10,5	13,2	19
350 e.m. sbe	33	55	84	6,4	12,5	25
Totaal	516	440	338	100	100	100

Het gemiddelde aantal sbe per hoofdberoepsbedrijf stijgt daarbij van 158 in 1976 en 192 in 1981 tot + 260 in 1991. Dit betekent dat ook de jaarlijkse toename van de gemiddelde bedrijfsomvang minder wordt (was 4%, wordt dan 3,1%). Dit zal zowel het gevolg zijn van de mede onder druk van de toenemende werkloosheid verwachte tragere vermindering van het aantal bedrijven als van de tragere groei van de totale agrarische produktieomvang.

Uit de verdeling blijkt dat er ook over tien jaar naar alle waarschijnlijkheid nog ongeveer eenderde van de bedrijven een omvang heeft die in het algemeen thans reeds te klein is om voldoende uitzicht op continuïteit te bieden. Doorgaans zullen deze bedrijven slechts een laag inkomen opleveren en op de langere termijn verdwijnen indien ze niet in staat zijn de produktieomvang te vergroten.

Er zijn geen redenen om aan te nemen dat de processen van de vermindering van het aantal bedrijven en de verschuivingen tussen en binnen de produktiesectoren fundamenteel anders zullen gaan verlopen dan in de voorbije jaren. Wanneer we dit als uitgangspunt nemen, is het verdere verloop van het aantal bedrijven naar bedrijfstype te benaderen. Dit is in tabel 5.8 gedaan.

Alleen het aantal glasbedrijven zou dan aan betekenis winnen en over tien jaar reeds ongeveer de helft van alle bedrijven uitmaken. Het aantal "overige" tuinbouwbedrijvenbedrijven zou daarentegen sterk afnemen en over tien jaar nog maar weinig meer dan de helft zijn van het huidige aantal. Hierbij moet opgemerkt worden dat het veelal geen "zuivere" bedrijfstypen betreft.

Tabel 5.8 Ontwikkelingen naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal bedrijven			Percentages		
	1976	1981	1991	1976	1981	1991
Zuivere glasbedrijven	100	104	108	19,4	23,6	32,0
Overwegend glasbedr.	77	71	58	14,9	16,1	17,3
Fruitbedrijven	22	17	11	4,3	3,9	3,3
Spruitkoolbedrijven	45	49	36	8,7	11,1	10,7
Overige tuinbouwbedr.	138	101	63	26,7	23,0	18,7
Gemengde bedrijven	59	30	15	11,4	6,8	4,3
Rundveebedrijven	27	22	14	5,3	5,0	4,0
Akkerbouwbedrijven	48	46	33	9,3	10,5	9,7
Alle bedrijven	516	440	338	100	100	100

5.5 De ontwikkeling in de deelgebieden

In het voorgaande zijn de verwachtingen beschreven ten aanzien van de ontwikkeling op geheel IJsselmonde. Mede gezien de geringe omvang van enkele deelgebieden (vooral Poortugaal) is het niet mogelijk dit op overeenkomstige wijze voor elk deelgebied te doen. Ten aanzien van enkele belangrijke aspecten zijn er evenwel aanwijzingen per deelgebied.

Uit deze aanwijzingen valt af te leiden, dat de vermindering van het aantal bedrijven in Poortugaal en in de randgebieden het snelst zal gaan: er zijn minder jongere bedrijfshoofden en meer oudere bedrijfshoofden zonder opvolger. Reeds in het recente verleden ging de vermindering hier overigens sneller dan elders op IJsselmonde. In deze gebieden is ook relatief veel nevenberoepsgrondgebruik en is de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven in de laatste jaren ook reeds sneller afgenomen. Bovendien hebben deze gebieden sterk overwegend een niet-agrarische bestemming.

Tussen de andere deelgebieden zijn de verschillen minder groot, ze wijzen bovendien niet alle in dezelfde richting. Zo heeft bijvoorbeeld Hendrik-Ido-Ambacht relatief de minste ouderen zonder opvolger en een hoog percentage agrarische bestemming van de grond, maar anderzijds relatief veel nevenberoepsgrondgebruik.

Tabel 5.9 Enkele belangrijke gegevens x) per deelgebied in 1981

	Poortugaal	Rhoon	Barendrecht	Rijsoord	H.I.Ambacht	Randgebieden	Totaal
Index aantal hoofdberoepsbedrijven	78	84	91	93	88	66	85
% jongere bedrijfshoofden	37	50	51	55	60	43	52
Ouderen: % met opvolger	42	37	53	57	57	28	48
% ouderen zonder opvolger	36	31	23	20	17	41	25
% cultuurgrond van hoofdberoepsbedr.	77	89	87	89	71	68	83
Index opp. van hoofdberoepsbedr.	80	95	91	80	79	62	84
% vooralsnog agrarisch gebied	47	93	63	68	97	.	.
% agrarisch gebied	20	86	42	43	74	.	.
% idem zonder beperkingen	0	0	0	12	26	.	.

x) Index over 1976-1981 waarbij de situatie in 1976 op 100 is gesteld; leeftijds- en opvolgingssituatie op de hoofdberoepsbedrijven; oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven eerst gerelateerd aan die van alle bedrijven; ruimtelijke bestemming volgens tabel 1.3.

Samenvatting

Inleiding

In dit rapport is een analyse gemaakt van de agrarische structuur op IJsselmonde. Vanuit de ontwikkelingen in de afgelopen jaren, wordt een beeld geschetst van de te verwachten landbouwkundige structuur over tien jaar. Met de beoogde landinrichting wordt daarbij geen rekening gehouden.

Dit rapport bestrijkt het landinrichtingsgebied IJsselmonde (onderscheiden in de deelgebieden Poortugaal, Rhoon, Barendrecht, Rijsoord en Hendrik-Ido-Ambacht). Voorts zijn ook de randen buiten het landinrichtingsgebied in de beschouwing betrokken (het studiegebied IJsselmonde).

De land- en tuinbouw wordt hier geconfronteerd met velerlei niet-agrarische belangen (zoals uitbreiding van woongebieden, groenvoorzieningen, recreatiemogelijkheden, verkeersverbindingen) en - in het algemeen - met planologische onzekerheden.

De bevolking in de regio is sterk toegenomen, de verdere toeneming zal trager gaan. De oppervlakte cultuurgrond is sterk verminderd. De (herziene) streekplannen Rijnmond en Zuid-Holland-Zuid maken voor de toekomst ook vrij omvangrijke aanspraken op cultuurgrond. In welk tempo deze aanspraken gerealiseerd zullen worden is evenwel niet duidelijk. In de streekplannen wordt voorts de bouw van glasopstanden in een groot gedeelte van het agrarisch blijvende gebied aan banden gelegd.

- Bedrijven en arbeidskrachten

In het studiegebied zijn 440 hoofdenberoepsbedrijven (bedrijven van zelfstandige ondernemers in de land- en tuinbouw) en 159 nevenbedrijven (ondernemers met een ander hoofdbestaan).

Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de laatste jaren met 3,1% per jaar verminderd, wat een relatief hoog tempo is. Dit tempo is echter minder hoog dan in het begin van de jaren zeventig. Het is verhoogd door onteigening van cultuurgrond voor gemeentelijke uitbreiding, aanleg of verbreding van wegen, e.d. In ongeveer eenkwart van de gevallen dat een hoofdberoepsbedrijf verdween, is namelijk grond door de overheid aangekocht. Het aantal nevenbedrijven is in deze jaren niet afgenomen.

Op IJsselmonde worden 8 bedrijfstypen onderscheiden, namelijk zuivere glasbedrijven, overwegend glasbedrijven, fruitbedrijven, spruitkoolbedrijven, overige tuinbouwbedrijven, gemengde bedrijven, rundveebedrijven en akkerbouwbedrijven. De grootste groepen bedrijven vormen de zuivere glasbedrijven en de "overige" tuinbouwbedrijven. Het aantal glasbedrijven is in de periode 1976-1981 nagenoeg gelijk gebleven, maar het aantal "overige" tuinbouwbedrijven is sterk verminderd. Ook het aantal gemengde bedrijven verminderde opvallend.

De groep zuivere glasbedrijven neemt toe ten koste van de groepen overwegend glasbedrijven en "overige" tuinbouwbedrijven. De groep spruitkoolbedrijven geeft meest verschuivingen te zien naar en vanuit de groep "overige" tuinbouwbedrijven. Uit de groep gemengde bedrijven worden vele bedrijven akkerbouwbedrijf, spruitkoolbedrijf, "overig" tuinbouwbedrijf of rundveebedrijf.

Naarmate men meer oostelijk komt treft men op IJsselmonde meer glasbedrijven aan.

De arbeidsbezetting is gemiddeld het hoogst op de zuivere glasbedrijven en het laagst op de rundvee- en akkerbouwbedrijven. De spruitkool- en "overige" tuinbouwbedrijven nemen wat dit betreft een tussenpositie in. De gemiddelde vaste, mannelijke arbeidsbezetting per 100 bedrijven is 185 man. Het totale arbeidsvolume (inclusief dus losse arbeidskrachten en vrouwelijke arbeidskrachten) uitgedrukt in arbeidsjaareenheden ligt naar schatting ruim 10% hoger. Het aantal vaste arbeidskrachten op de bedrijven verminderde in deze periode met jaarlijks ruim 25 man.

Er zijn, vergeleken met gebieden waar hoofdzakelijk rundveehouderij en akkerbouw is, relatief weinig oudere bedrijfshoofden. Van deze oudere bedrijfshoofden heeft naar berekening 47% een opvolger in de eigen familiekring, waardoor te verwachten is dat iets meer "beroepsbeëindigers" door een familielid zullen worden opgevolgd dan in de afgelopen periode. Oudere bedrijfshoofden zonder "eigen" opvolger zijn er relatief weinig op de glasbedrijven en de spruitkoolbedrijven, relatief veel op de rundvee- en akkerbouwbedrijven en de "overige" tuinbouwbedrijven.

- De cultuurgrond

De oppervlakte cultuurgrond van bedrijven in het studiegebied vermindert al geruimte tijd sterk. Jaarlijks is over de periode 1976-1981 gemiddeld 135 ha uit de registratie verdwenen, ofwel 2,7%. Vooral in de deelgebieden Poortugaal, Rijsoord en de oostelijke rand is de hier geregistreerde oppervlakte cultuurgrond sterk verminderd.

De concurrentie om cultuurgrond is groot. Dit hangt samen met de onttrekkingen en met het zaaiklaar huren. De voortgezette bedrijven hebben in het algemeen geen kans gezien hun oppervlakte te vergroten, wat vrij uitzonderlijk is. De totale oppervlakte van deze bedrijven is in deze periode zelfs ruim 100 ha minder geworden.

Een belangrijk gedeelte van de cultuurgrond wordt zaaiklaar gehuurd. Vooral opengrondstuinders huren zaaiklaar land bij, en vooral akkerbouwers en personen met een ander hoofdbestaan dan zelfstandig ondernemer in de land- en tuinbouw verhuren zaaiklaar land. De bedrijfsoppervlaktestructuur wordt dan ook wat vertroebeld door dit zaaiklaar huren en verhuren. Vooral de "kern" van spruitkoolbedrijven en "overige" tuinbouwbedrijven is meestal kleiner. Er zijn spruitkoolbedrijven die uitsluitend zaaiklaar gehuurd land hebben.

Een beoordeling van de bedrijfsoppervlakte is uiteraard alleen mogelijk in relatie met het bedrijfstype. Het meest intensieve grondgebruik hebben de "zuivere" glasbedrijven. Onder deze bedrijven, maar ook onder de rundveebedrijven en de akkerbouwbedrijven, zijn er vele die een te kleine bedrijfsoppervlakte hebben voor een gunstige uitgangspositie (stel 2 ha, resp. 20 ha, resp. 40 ha) in de betreffende produktierichting. Mede door de grote concurrentie op de grondmarkt is er ook geen duidelijk zicht op een verbetering hierin.

Op IJsselmonde is de mate waarin cultuurgrond van gebruiker wisselt veel omvangrijker dan in de meeste landinrichtingsgebieden. Ruim de helft van de in de periode 1976-1981 vrijgekomen cultuurgrond verdween uit de registratie, terwijl bovendien nieuwe vestigingen, nevenbedrijven en vreemden die een bedrijf overnamen beslag legden op eenvijfde van de vrijgekomen grond. De mogelijkheden van bedrijfsvergroting door uitbreiding van de oppervlakte zijn op IJsselmonde dus gering. Gemiddeld genomen was er zelfs geen bedrijfsoppervlaktevergroting. Er is niet alleen tussen de landbouw en andere bestemmingen een sterke concurrentie om grond, maar ook binnen de landbouw. De grondprijzen op IJsselmonde liggen dan ook op een hoog niveau. Ook voor zaaiklaar gehuurd land worden hoge prijzen geboden.

Op IJsselmonde wordt een hoog percentage van de cultuurgrond gepacht. Dit geldt uiteraard niet voor alle bedrijfstypen. Zo hebben de zuivere glasbedrijven gemiddeld 70% eigendomsgrond, de fruitbedrijven 64%, de "overige" tuinbouwbedrijven 42% en de spruitkoolbedrijven 22%.

De verkaveling op IJsselmonde is in het algemeen slecht, mede als gevolg van de doorsnijding door wegen. Belangrijk bij de verkaveling is waarvóór men de grond gebruikt. Aan de verkaveling worden namelijk per bedrijfstype uiteenlopende eisen gesteld. Dit laatste geldt ook ten aanzien van de ontsluiting. Deze vertoont, evenals de detailontwatering, plaatselijk gebreken.

- De produktie

Het gebruik van de cultuurgrond op IJsselmonde loopt van het westen naar het oosten vrij sterk uiteen. In Poortugaal is relatief veel grasland, in Rhoon veel bouwland, in Hendrik-Ido-Ambacht en in Rijsoord veel tuinbouw.

In de periode 1976-1981 is de oppervlakte tuinland relatief het minst afgenomen. Het is ook aan de tuinbouw te danken dat de totale produktieomvang nog iets - zij het weinig - is toegenomen. De omvang van de akkerbouw, de rundveehouderij en de intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven liep namelijk terug.

Wat de tuinbouw op IJsselmonde betreft, zijn belangrijk de opengrondsgroenteteelt, de glastuinbouw en de fruitteelt. In de afgelopen periode is - althans op de hoofdberoepsbedrijven - de oppervlakte fruit fors teruggelopen, de oppervlakte opengrondsgroenten iets teruggelopen en de oppervlakte glastuinbouw iets toegenomen.

Een belangrijke stimulans voor de tuinbouw hier is de veiling te Barendrecht. Deze had over 1981 een omzet - niet alleen afkomstig van IJsselmonde - van ruim 170 miljoen gulden. De belangrijkste produkten naar opbrengst in guldens zijn spruiten, komkommers, tomaten en witlof. Een breed scala van groenten wordt hier geveild.

Van de 440 hoofdberoepsbedrijven hebben er 245 glas. Doorgaans is men niet volledig op glasteelten gespecialiseerd. Wel is er een trend waarneembaar in de richting van specialisatie. Naast de bedrijven waarop de glastuinbouw domineert, zijn het vooral bedrijven met voornamelijk zomergroenten in de open grond waarop ook wat glas is. Spruitkoolbedrijven en fruitbedrijven hebben zelden glas.

De groei van het areaal glas is op IJsselmonde iets minder geweest dan in Zuid-Holland, ook in de laatste vijf jaren. Dat dit areaal traag is toegenomen, komt gedeeltelijk ook doordat vrij veel glas is afgebroken.

De spreiding in de omvang van de bedrijfsarealen glas is groot, ook onder de zuivere glasbedrijven. Bijna de helft van de in groenten gespecialiseerde glasbedrijven in het gebied heeft minder dan 70 are glas. Deze oppervlakte is globaal gesteld voor het gespecialiseerde glasbedrijf te klein voor een optimale verhouding tussen de opbrengsten en de kosten. De overwegend glasbedrijven hebben meestal 20 tot 40 are glas en een meerderheid van de "overige" tuinbouwbedrijven met glas heeft minder dan 20 are glas. Vele "overige" tuinbouwbedrijven geven namelijk te weinig werk in de winterperiode (en hebben daardoor te lage bedrijfsresultaten), waardoor men met glas is begonnen.

De conclusie is dat de glastuinbouw op IJsselmonde zich minder gunstig heeft ontwikkeld dan men had mogen verwachten. Ondanks sterke punten (zoals de bodem, de vakkennis en de afzet) blijkt de investeringsgeneigdheid relatief gering te zijn. Dit klemt te meer daar vele kleine opengrondstuinbouwbedrijven zonder uitbreiding in glas vrijwel geen toekomst hebben.

De groenteteelt in de open grond is zeer belangrijk op IJsselmonde. Ze omvat een breed scala van gewassen. Verreweg aan de top wat betreft oppervlakte staat de spruitenteelt. Doordat mechanisch geoogst kan worden, werd de teelt van spruitkool arbeidsextensiever. Een beperking is, mede als gevolg van de vruchtwisselingseisen van dit gewas, de beschikbaarheid van grond. Het areaal spruitkool op IJsselmonde neemt dan ook, afgezien van schommelingen van jaar tot jaar, niet meer toe. Hetzelfde geldt voor de oppervlakte zomergroenten.

De vermindering van het areaal fruit ging gepaard met een vermindering van het aantal bedrijven met fruitteelt. Vooral het aantal kleine bedrijfsarealen hard fruit liep terug. Er werd echter niet alleen gerooid, maar er had ook nieuwe aanplant plaats.

Wat de overige tuinbouw betreft, is slechts de witloftrek van belang. Het is een aanvulling van de produktie in de winterperiode, met name "overige" tuinbouwbedrijven.

In de akkerbouw gaat het voornamelijk om de teelt van granen, aardappelen, suikerbieten en akkerbouwmatige tuinbouw (hoofdzakelijk uien, knolselderij en witlofwortelen). In de laatste jaren is de akkerbouw intensiever geworden, voor extensieve gewassen met lage saldi is de cultuurgrond te duur geworden.

De rundveehouderij floreert niet op IJsselmonde. De veedichtheid is er in de afgelopen periode zelfs afgenomen. Alleen op de enkele bedrijven met een ligboxenstal is het aantal koeien sterk uitgebreid. De veelal slechte verkaveling is hier mede debet aan. De animo om rundveehouders op te volgen is relatief gering.

Evenals in de bedrijfsoppervlakte bestaat er een grote spreiding in de bedrijfsomvang. Overigens is de bedrijfsomvang hier minder nauwkeurig te berekenen dan elders (zeer gevarieerd pakket gewassen, meerdere teelten per jaar, witloftrek). Niettemin is vast te stellen dat hier vele te kleine bedrijven zijn, bedrijven die zich in een uitzichtloze situatie bevinden en geen basis bieden voor modernisering. Bedrijfsvergroting is hier, waar een zeer grote vraag naar grond is en de verkaveling veelal slecht is, op zichzelf reeds een moeilijke zaak. Vooral onder de "overige" tuinbouwbedrijven zijn vele te kleine bedrijven. In de leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang tekent zich vaak reeds het gemis aan perspectief bij een te kleine bedrijfsomvang af.

- De toekomstige agrarische ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt geschetst hoe de agrarische structuur op IJsselmonde zich naar verwachting in de komende tien jaren (1981-1991) spontaan zal ontwikkelen (dus zonder rekening te houden met een ruilverkaveling).

Naar verwachting zal de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de nabije toekomst iets trager gaan: relatief iets meer opvolgers, minder mogelijkheden tot beroepsverandering en tragere realisering van onteigening van cultuurgrond. Dit laatste beïnvloedt uiteraard ook de prognose van de oppervlakte cultuurgrond over tien jaar. Bovendien wordt er rekening mee gehouden dat het percentage cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven weer iets toeneemt. Naar schatting zullen er in 1991 338 hoofdberoepsbedrijven zijn, welke 3000 ha cultuurgrond hebben. De gemiddelde oppervlakte per hoofdberoepsbedrijf blijft door de jaren heen gelijk. De bedrijfsgrootteverdeling van deze bedrijven zal zich niet drastisch wijzigen. Berekend is dat het percentage bedrijven in de klasse tot 1 ha iets zal toenemen en dat van 5 tot 15 ha verder zal afnemen.

Wat het grondgebruik betreft, wordt gerekend met een verdere afname van de percentages grasland en bouwland ten gunste van de tuinbouw. Desalniettemin zal het areaal tuinland ook verminderen.

De glastuinbouw is de enige tuinbouwtak welke in de laatste jaren in oppervlakte iets - zij het weinig - is toegenomen. Mede gezien ook de ruimtelijke veel omvattende beperking wat betreft staand glas en de economische druk waaronder de bedrijfstak staat,

zal naar verwachting de oppervlakte glastuinbouw niet sterker toenemen dan in de afgelopen periode. Een mindere toename is niet waarschijnlijk omdat er nog steeds "overige" tuinbouwbedrijven glasbedrijf worden en er onder de glastuinders relatief veel jongere bedrijfshoofden zijn.

Ten aanzien van het areaal fruit wordt rekening gehouden met een licht herstel.

De rentabiliteit van de opengrondsgroentesector is zodanig geweest dat de goede jaren de slechte niet goed maken. Doordat met relatief weinig vreemd vermogen wordt gewerkt, beschikken de bedrijven veelal toch over grote weerstand. Verdere ontplooiingsmogelijkheden zijn beperkt. De bedrijfsoppervlakte is veelal een groot probleem. Om de continuïteit van de bedrijven te waarborgen, zal intensivering van het grondgebruik moeten plaats vinden. Het is te voorzien dat het areaal opengrondsgroenten zal verminderen, maar minder sterk dan de arealen bouwland en grasland.

Het gebruik van het bouwland zowel als van het grasland zal waarschijnlijk intensiever worden. De intensieve veehouderij zal hier onbelangrijk blijven.

Gebaseerd op de voorgaande verwachtingen en met de nodige reserve is te stellen dat de produktieomvang van de land- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven op IJsselmonde in de komende jaren met $\pm$ 0,4% per jaar zal toenemen. Dit betekent bijna een halvering van de jaarlijkse groei ten opzichte van de periode 1976-1981. Ook de jaarlijkse toename van de gemiddelde bedrijfsomvang wordt dan minder.

Er van uitgaande dat de processen van de vermindering van het aantal bedrijven en de verschuivingen tussen en binnen de produktiesectoren fundamenteel niet anders zullen gaan verlopen dan in het recente verleden, is ook het verdere verloop van het aantal bedrijven naar bedrijfstype benaderd. Alleen het aantal glasbedrijven wint dan aan betekenis en is over tien jaar reeds ongeveer de helft van alle bedrijven. Het aantal "overige" tuinbouwbedrijven neemt daarbij sterk af.

Er zijn aanwijzingen om aan te nemen dat de vermindering van het aantal bedrijven in Poortugaal en in de randgebieden het snelst zal gaan. Tussen de andere deelgebieden zijn de verschillen minder groot; ze wijzen bovendien niet in dezelfde richting.

Slotbeschouwing

De situatie van de land- en tuinbouw op IJsselmonde is niet onverdeeld gunstig. Naast sterke punten in haar voordeel zijn er zwakke punten in haar nadeel. Eerst wordt op de sterke punten gewezen.

1. De grond is in het algemeen goed. Hierdoor zijn de gebruiksmogelijkheden groot, met name ook voor gewassen die hoge eisen aan de kwaliteit van de grond stellen;
2. Er is een moderne, grote en veelzijdige veiling in het centrum van het gebied aanwezig. Hierdoor heeft men relatief lage afzetkosten (o.a. door eigen transport naar de veiling), minder kwaliteitsverliezen en relatief gunstige opbrengstprijzen van de produkten;
3. De tuinders hier hebben de voordelen van de centrumfunctie welke dit gebied wat betreft groenten heeft;
4. De gevarieerde bedrijfsstructuur, de veelzijdige veiling en de in het algemeen goede vakkennis maken het mogelijk op veranderingen in de rentabiliteit van gewassen in te spelen en nieuwe kansen die zich voordoen te grijpen.

Zwakke punten volgen hierna.

1. Het urbanisatieproces zet zich hier voort. Omvangrijke ontwikkelingen, vooral door de ligging in de Rotterdamse agglomeratie, zijn op gang, gepaard gaande met belangrijke onttrekkingen van cultuurgrond. Onder de agrariërs heerst daardoor grote onzekerheid ten aanzien van bestemmingsveranderingen van cultuurgrond. Blijft de grond cultuurgrond dan nog hangen er beperkingen in het gebruik in de lucht, met name wat kassenbouw betreft;
2. Er is een grote concurrentie om cultuurgrond. Veel landbouwgrond wordt onttrokken ten behoeve van andere functies. "Uitgekochte" agrariërs zoeken vervanging, "zittende" agrariërs willen hun bedrijfsoppervlakte vergroten en er is concurrentie tussen de bedrijfstypen. Het is meestal een ongelijke strijd. De agrariërs die hun bedrijf willen vergroten trekken vaak aan het kortste eind. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van gecontinueerde bedrijven neemt dan ook iets af. De bedrijfsoppervlakte vormt hier een groot probleem;
3. In de laatste 25 jaar is de oppervlakte cultuurgrond op IJsselmonde gehalveerd. Ook het aantal agrarische bedrijven is er sterk gedaald. De land- en tuinbouw dreigt hierdoor enigszins in een geïsoleerde positie te komen. Of hier in de toekomst nog voldoende draagvlak voor een gezonde land- en tuinbouw is, hangt dan ook sterk af van de mate van verdere intensivering van de tuinbouw;

4. De opengrondsgroenteteelt bevindt zich in een moeilijke positie: de voortschrijdende mechanisatie eist schaalvergroting. Bedrijfsvergroting door uitbreiding van de bedrijfsoppervlakte is moeilijk te realiseren, waardoor men gedwongen wordt tot verandering van het teeltplan in de richting van intensievere teelten. De rentabiliteit hiervan is echter zeer wisselvallig;
5. Nu de energie duurder is geworden, is er de neiging op glasbedrijven minder te stoken en de kassen 's winters minder te gebruiken. De achterstand tot rationele glasbedrijven met meer vierkante glaspercelen (waardoor besparingen op bouw-, arbeids- en energiekosten) wordt daardoor groter. De investeringsbereidheid is in het algemeen niet groot. De verkaveling is veelal slecht; de mogelijkheid om de huiskavel te vergroten - een essentieel belang van een glasbedrijf - gering. Zonder uitbreiding van glas is hier voor vele tuindersbedrijven echter geen toekomst;
6. Een belangrijk knelpunt wat betreft de oppervlakte doet zich ook voor op de rundvee- en akkerbouwbedrijven. Daarbij komt dat de verkaveling van deze bedrijven slecht is. Dit leidt er toe dat de grond niet optimaal gebruikt kan worden. De produktieomvang van de meeste van deze bedrijven is dan ook lager dan noodzakelijk is om op langere termijn te kunnen blijven bestaan.

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichtingen

1. Uitgangspunten w.b. bedrijven en cultuurgrond

Deze gegevens zijn gebaseerd op de landbouwtellingen (STULM) en wel de bij de districtbureauhouders in de administratie opgenomen personen en instellingen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfseenheden (telplichtig geregistreerden). Als bedrijfsoppervlakte wordt gerekend de beteelbare oppervlakte gemeten maat. Dit verklaart het verschil met de Bodemstatistiek die veel globaler de oppervlakte cultuurgrond geeft.

2. Standaardbedrijfseenheid (sbe)

Eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Enkele voorbeelden:
1 ha granen = 2,5 sbe, 1 ha suikerbieten = 6,5 sbe, 1 melkkoe = 2,5 sbe, 1 fokzeug = 1,4 sbe, 1 slachtkuiken = 0,0035 sbe, 1 ha bloemkool = 25 sbe, 1 ha kropsla = 28 sbe, 1 ha spruitkool = 19 sbe, 1 ha fruitteelt (appels) = 20 sbe, 1 ha stooktomaten = 300 sbe en 1 ha chrysanten onder glas =380 sbe.

3. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven of wel A- en B-bedrijven
A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen agrarische bedrijf;
B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen agrarische bedrijf besteed, het bedrijfshoofd heeft echter een nevenberoep;

Nevenbedrijven of wel C-, D- en S-bedrijven
C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen agrarische bedrijf besteed;
D: rustende met grond in gebruik en/of veehouderij;
S: uitzonderlijke bedrijven wat betreft exploitatievorm.

Bijlage 2. Belangrijke mutaties in de bedrijfsleiding van hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg (1976-1981)

Mutatieoorzaak	Totaal aantal bedrijven	Aantal voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps-bedrijf 1)	neven-bedrijf	
Beroepsbeëindiging	107	50 (47)	23	34
Beroepsverandering	27	6 (4)	12	9
Overige oorzaken 2)	19	7 (4)	1	11
Totaal	153	63 (55)	36	54

1) Tussen haakjes waarvan door familieleden (hoofdzakelijk zoons), in de overige gevallen door "vreemden".
2) Voornamelijk bedrijfswisseling naar een bedrijf buiten het studiegebied

Bijlage 3. Aantalsontwikkeling hoofdberoepsbedrijven in relatie tot de bedrijfsgrootte

Hoofdberoepsbedrijven	Aantal bedrijven	Ha totaal	Sbe totaal	Gemiddeld per bedrijf	
				ha	sbe
Alle bedrijven, situatie in 1976	516	4614	81257	8,9	157
Verdwenen bedrijven, situatie in 1976	90	705	10190	7,8	113
Voortgezette bedr., situatie in 1976	426	3909	71067	9,2	167
w.v. door opvolger	63	627	11200	10,0	178
Voortgezette bedr., situatie in 1981	426	3807	81233	8,9	191
Nieuwe bedrijven, situatie in 1981	14	76	3070	5,4	219
Alle bedrijven, situatie in 1981	440	3883	84303	8,8	192

Bijlage 4. Aantallen hoofdberoepsbedrijven naar type en deelgebied in 1976 en 1981

	Aantallen hoofdberoepsbedrijven																	
	zuivere glasbe-drijven		overweg. glasbe-drijven		fruitbe-drijven		spruitkool-bedrijven		overige tuinbouw-bedrijven		gemengde bedrij-ven		rundvee-bedrij-ven		akkerbouw-bedrijven		totaal	
	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81	'76	'81
Poortugaal	4	2	3	5	3	2	3	2	17	11	4	2	10	8	1	3	45	35
Rhoon	2	4	1	2	8	6	10	10	17	14	20	8	6	6	15	16	79	66
Barendrecht	10	12	3	3	1	-	17	20	28	24	13	10	5	3	14	11	91	83
Rijsoord	23	26	34	35	5	5	8	9	42	32	11	8	4	2	8	9	135	126
H.I. Ambacht	47	50	27	18	2	1	-	1	14	10	2	-	-	-	4	4	96	84
Noord-rand	3	2	-	1	1	2	2	3	3	3	4	1	-	1	1	1	14	14
West-rand	1	1	2	2	-	-	1	1	1	1	2	-	-	-	-	1	7	6
Oost-rand	10	7	7	5	2	1	4	3	16	6	3	1	2	2	5	1	49	26
Totaal	100	104	77	71	22	17	45	49	138	101	59	30	27	22	48	46	516	440

Bijlage 5. Mutaties in de bedrijfsoppervlakte en bedrijfsoppervlaktestructuur in de periode 1976-1981

Bedrijfsgrootte	Aantal hoofdberoepsbedrijven											Saldo vergroting in ha gemiddeld per bedrijf 1)
	1976			1976-1981					1981			
	totaal	vertrokken	voortgezet	vergroot met minstens 1 ha	globaal gelijk gebleven	verkleind met minstens 1 ha	ha totaal aan vergrotingen	ha totaal aan verkleiningen	voortgezet	bijgekomen	totaal	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Tot 1 ha	45	7	38	3	35	-	5	-	47	-	47	+ 0,13
1 - 2 ha	119	19	100	10	87	3	25	3	94	5	99	+ 0,22
2 - 5 ha	116	24	92	16	62	14	44	35	97	5	102	+ 0,10
5 - 15 ha	131	26	105	28	46	31	126	112	103	3	106	+ 0,13
15 - 30 ha	74	13	61	13	15	33	88	162	59	1	60	- 1,21
Vanaf 30 ha	31	1	30	15	3	12	78	157	26	-	26	- 2,63
Totaal	516	90	426	85	248	93	366	469	426	14	440	- 0,24
Ha totaal	4614	705	3909						3807	76	3883	
Ha gemiddeld	8,9	7,8	9,2						8,9	5,4	8,8	

1) Kolom 7 minus 8, gedeeld door kolom 3.

Literatuur

L.W. Vink en C.G.J. van Oostrom
- Bedrijfsgrootte en -resultaat van bedrijven met groenteteelt in de volle grond in de ruilverkaveling "Oud-Gastel - Oudenbosch"
I.C.W., Wageningen 1975

J.J. Astrego
- Enkele aspecten van de groenteteelt op de Zuidhollandse Eilanden
Artikel in blad "Bedrijfsontwikkeling" 1977

Ir. H.R. Oosterveld
- De landbouw op "IJsselmonde-West"
LEI-nota No. 2.114 1978

J.J. Astrego
- Een studie over de perspectieven van enkele takken van tuinbouw in relatie tot hun intensivering
Ministerie van Landbouw 1978

D. Meijaard
- Rentabiliteit en continuïteit van tuinbouwbedrijven in relatie tot bedrijfsomvang en bedrijfsvoering
LEI-interne nota 1978

Drs. G.G. van Leeuwen
- Een regionaal overzicht van enkele sociaal-economisch kenmerken van de land- en tuinbouw in Nederland
LEI-Mededelingen No. 193 1978

J.S. Buurma
- De ontwikkeling van de vollegrondsgroenteteelt in Nederland
Artikel in blad "Bedrijfsontwikkeling" 1979

Tj. Buishand
- Toenemende belangstelling voor verbreding van het groente-assortiment
Artikel in blad "Bedrijfsontwikkeling" 1979

J. Oosthoek
- Bedrijfsindeling groenteteeltbedrijven
Artikel in blad "Groenten en Fruit" 1979

Bedrijfsvoorlichting Barendrecht
- Over bedrijfsaanpassing en de vollegrondsgroenteteelt (mogelijkheden voor de vollegrondsgroenteteelt op het akkerbouwbedrijf) 1980

Nationaal Tuinbouwcongres 1980
- De tuinbouw in de samenleving van de jaren '80
Internationaal Agrarisch Centrum, Wageningen 1980

C. van Acht
- Onderzoek naar de structuur van de witloftrekbedrijven op de Zuidhollandse eilanden en in de provincie Zeeland
Consulentschap voor de Tuinbouw, Goes 1980

A. Boers
- Bedrijfsontwikkeling en financiering in de glastuinbouw
LEI-publikatie 4.94 1980

Provinciaal bestuur van Zuid-Holland
- Grondverwerving voor de glastuinbouw door middel van onteigening
Nota 1980

H. Preuter
- Samenvatting van de resultaten van de "structuurenquête bedrijven met vollegrondsgroenten 1977/78"
PAGV; rapport 22, Lelystad 1980

L.W. Vink
- Methode voor de evaluatie van landinrichtingsplannen voor gebieden met intensieve vollegrondsgroenteteelt
Artikel in blad "Bedrijfsontwikkeling" 1980

F. Kersbergen
- Vernieuwen en kwaliteit bepalend voor voortbestaan
Artikel in blad "De Fruitteelt" 1980

R.L. de Vries
- Landbouwtechnische prognose 1990
Stichting Mechanisatiecentrum, Wageningen 1980

- Vraag en aanbod van spruitkool in de naaste toekomst
LEI-publikatie No. 4.92 1980

Centraal Bureau voor de Statistiek
- Structuurenquête bedrijven met opengrondsgroenten 1977/1978
Staatsuitgeverij 1980

Provinciale Adviescommissie voor de Agrarische Structuurverbetering in Zuid-Holland (PAAS)
- Rapport over de (her)vestigingsbehoefte voor de tuinbouw
Artikel in blad "Groenten en Fruit" 1980

G.J. Bagerman
- Witlof/Spruiten
Markt-Info PGF 2 en 3 1980/1981

Mr. Klarenbeek (lid hoofddirectie Rabobank)
- Eigen geld nodig voor tuinbouw van morgen
Artikel in "Vakblad voor de Bloemisterij" 1981

Ministerie van Landbouw
- Nota glastuinbouw 1981-1985 1985

J. Oosthoek
- Nota kavelindeling lengte-breedte verhouding bij project-vestiging
Consulentschap voor de Tuinbouw, Naaldwijk 1981

D. Meijaard
- Kwetsbaarheid grote bedrijven niet onderschatten
Artikel in "Vakblad voor de Bloemisterij" 1981

LITERATUUR (2e vervolg)

Ministerie van Landbouw
- Nota fruitteelt 1981-1985 1981

B. Mouris
- Welke zijn de oorzaken en de gevolgen van grote verschillen in rentabiliteit en inkomen op fruitteeltbedrijven?
Lezing voor de afd. Hoeksche Waard van de NFO 1981

P.A. Spoor
- Het perspectief van de Nederlandse fruitteelt
Inleiding tijdens de algemene vergadering van de NFO 1981

H.J. Kloosterboer
- Boeren tussen stad en streekplan (een studie van Delfgauw)
Geografisch Instituut RU Groningen 1981

Landinrichtingsdienst Zuid-Holland
- Adviesnota ex artikel 32 van de Ruilverkavelingswet 1954 1981

J.T.W. Alleblas
- Produktiviteit, rentabiliteit en inkomen bij de gespecialiseerde opengrondstuinbouwbedrijven van 1968-1978
LEI-publikatie No. 4.101 1981

A. de Jager
- Teeltplan, bedrijfsoppervlakte en rendement van gemengde glas-vollegrondsgroentebedrijven op IJsselmonde
Leer-onderzoek LH - Agrar. Bedr. Econ. 1981

Ministerie van Landbouw
- Nota vollegrondsgroenteteelt 1981-1985 1981

Peter de Toom
- Onderzoek naar de structuur van bedrijven met spruitkool op Voorne-Putten, in de Hoeksche Waard en op IJsselmonde
Consulentschap voor de Tuinbouw Zuid-West-Nederland, Goes 1981

D.D. Wiegel
- Invloed van landinrichting op het inkomen uit intensieve vollegrondsgroenteteelt
Artikel in blad "Bedrijfsontwikkeling" 1981

Kees van Agtmaal
- Bedrijfsstructuur, rentabiliteit en teeltplan van gemengde glasvollegrondsbedrijven op IJsselmonde
Stageverslag (LEI) 1982

- Veiling ZHZ in Barendrecht gaat een goede toekomst tegemoet
Artikel in "Boer en Tuinder" van 04-11-1982 1982

J.S. Buurma
- Teeltplansamenstelling van de bedrijven op IJsselmonde
Artikel in "Bedrijfsontwikkeling" van 13-08-1982 1982

LITERATUUR (3e vervolg)

A.P. Verhaegh
- Verschillen in uitkomsten in de glastuinbouw tussen bedrijven gelegen in de grote centra in het westen van het land en de bedrijven daarbuiten
Lezing Tuindersvakbond·NCB te Nuland 1982

Provinciale Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in de Landbouw in Zuid-Holland
- De land- en tuinbouw in Zuid-Holland: ontwikkeling 1972-1980, verwachtingen 1980-1990 1982

J. Oosthoek
- Aspecten bij de planning van glastuinbouwbedrijven, met name de lengte-breedte verhouding van de glaspercelen
Nota van het Consulentschap voor de Tuinbouw, Naaldwijk 1982